

Sudan

Ders Kitaplarında Türk, Türkiye ve Osmanlı İmgesi

Mayıs 2023

Sudan

Ders Kitaplarında Türk, Türkiye ve Osmanlı İmgesi

İÇİNDEKİLER

SUDAN DERS KİTAPLARINDA TÜRK, TÜRKİYE VE OSMANLI İMGESİ	1
Yönetici Özeti.....	1
Giriş.....	3
Sudan-Türkiye İlişkilerine Dair Literatür	6
Çalışmanın Tasarımı ve Yöntemi.....	10
Bulgular ve Analiz.....	12
Sonuç ve Öneriler.....	25
KAYNAKÇA	29
Sudan Ders Kitaplarında Türk, Türkiye ve Osmanlı İmgesi	30

SUNUŞ

Elinizdeki çalışma, ülkemizde Afrika'ya dair bilgi birikimini arttırmayı ve Afrika'yı Afrikalı kaynaklardan öğrenen insan kaynağını yetiştirmeyi misyon edinen Afrika Vakfı'nın yürütmüş olduğu Doğu Afrika Ders Kitaplarında Türk, Türkiye ve Osmanlı İmgesi araştırma projesi kapsamında tamamlanan "Sudan Ders Kitaplarındaki Türk, Türkiye ve Osmanlı İmgesi" başlıklı çalışmanın ürünüdür. Türkiye'nin Afrika ülkeleri -özellikle Doğu Afrika ülkeleri- ile diplomatik, ticari ve toplumsal ilişkilerinin son yıllarda önemli bir ivme kazandığı görülmektedir. Bu ivme, dış politikada Afrika'ya verilen ehemmiyetin neticesi olmasının yanı sıra bazı Afrika ülkeleri ile aramızdaki tarihsel bağlar ve toplumların hafızasındaki imge ile yakından alakalıdır. İki toplumun yakınlaşmasını belirleyen toplumsal hafızayı oluşturan en önemli araçlardan birisi ise ders kitaplarıdır. Bu nedenle bu araştırma projesi, artan ikili ilişkilerin sürdürülebilirliği için toplumların birbirlerinin hafızasındaki olumsuz/yanlış algıların tespit edilmesi açısından önemlidir. Çalışmada, Sudan'ın ülkemiz ile olan tarihsel bağlarını, ders kitaplarındaki Türk, Türkiye ve Osmanlı imgelerinin nasıl olduğunu, ders kitaplarında ihmal edilen, eksik ya da yanlış verilen bilgileri, hangi bilgilerin nasıl yenilenebileceğine dair önerileri göreceksiniz.

Sudan'ın Türkler ile münasebetleri dokuzuncu yüzyılda Mısır'da kurulan Tolunoğulları dönemine kadar uzanmaktadır. Tarihimizdeki bu temaslar iki toplumun hafızasında zaman içinde muhtelif faktörlerin etkisiyle değişmiştir. Bu faktörlerden en kritiği ders kitaplarıdır. Ders kitapları bir toplumun genel tutum ve yaklaşımını, daha önemlisi çocukları ve gençleri hangi bilgiler ekseninde yetiştirmek istediğimizi gösteren en temel belgelerden biridir. Türkiye ve Sudan ilişkilerinin güçlendiği bu dönemde, Sudan ders kitaplarında Türk, Osmanlı ve Türkiye algısının nasıl temsil edildiği oldukça önemlidir. Ders kitaplarındaki Türk, Osmanlı ve Türkiye algısı üzerinden gençlerin ve çocukların Türkiye'ye yönelik daha olumlu bir yaklaşım geliştirmesi mümkün iken, kitapların içeriğindeki olumsuz ifadeler olumsuz tutumlara neden olması ve ikili ilişkilerin sürdürülmesini etkilemesi muhtemeldir. Bu araştırma kapsamında Sudan'da resmi olarak onaylanmış 47 adet ders kitabı

taranmıştır. Çalışmanın son aşaması olarak, Vakfımız ve Hartum niversitesi iş birliğinde 27 Şubat 2023 tarihinde Hartum'da bir alıştay tertip edilmiştir. Bulgular analiz edildiğinde Osmanlı, Türk ve Türkiye'ye tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yer verildiği görülmüştür.

Bu anlamlı ve uzun vadede kazanımlara vesile olacağına inandığımız çalışmaya katkılarını sunan değerli hocalarımıza, araştırmacılarımıza ve asistanlarımıza teşekkür eder, çıktılarını paylaşmaktan mutluluk duyarız.

Mehmet Köse

Afrika Vakfı
Mütevelli Heyeti Başkanı

SUDAN DERS KİTAPLARINDA TÜRK, TÜRKİYE VE OSMANLI İMGESİ

Zafer Çelik

Esmâ Karadağ

Latife Reyhan Başer

Hassan Abdallah Mohamed Ali

Yönetici Özeti

Bu rapor, Afrika Vakfı tarafından yürütülen araştırma projesinin bir çıktısı olarak sunulmaktadır. *Sudan Ders Kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye İmgesi Projesi* Sudan ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye'nin nasıl temsil edildiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede çalışmada Sudan'da ilkokuldan lise sona kadar olan sosyal ve beşerî bilimlerle ilişkili ders kitaplarının Osmanlı, Türk ve Türkiye'yi nasıl tanımladığı, hangi bağlamlarda nasıl sunduğu, Sudan ile Osmanlı ve modern Türkiye ilişkisini nasıl ele aldığı gibi hususlara odaklanılmıştır.

Rapor; böyle bir çalışmanın neden önemli olduğunu, Türk ve Sudan akademisinde yer alan literatür taramasının sonuçlarını, ders kitaplarının taranması sonucundaki bulguları ve analizi kapsamaktadır. Bulgular ve Analiz kısmında ders kitaplarının Osmanlı ve Türklerle ilgili kısımlarından alıntılar göstererek Türk, Türkiye ve Osmanlı'nın nasıl aktarıldığı, ihmal edilen, eksik verilen ve başlı başına yanlış olan bilgiler ortaya koyulmuştur. Sonuç kısmında ise ders kitaplarının düzenlenmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Çalışmanın Önemi Türkiye ve Sudan arasındaki devletlerarası ilişkiler son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Ancak Türklerin ve Türk devletlerinin günümüz Sudan bölgesi ile münasebetleri dokuzuncu yüzyılda Mısır'da kurulan Tolunoğulları dönemine kadar

uzanmaktadır. Tarihimizdeki bu temaslar iki toplumun hafızasında zaman içinde muhtelif faktörlerin etkisiyle değişmiştir. Bu faktörlerden en kritiği ders kitaplarıdır. Ders kitapları bir toplumun genel tutum ve yaklaşımını, daha önemlisi çocukları ve gençleri hangi bilgiler ekseninde yetiştirmek istediğimizi gösteren en temel belgelerden biridir. Ders kitaplarının bu önemi dikkate alındığında, Türkiye ve Sudan ilişkilerinin güçlendiği bu tarihsel dönemde, Sudan ders kitaplarında Türk, Osmanlı ve Türkiye algısının nasıl temsil edildiği oldukça önemlidir. Ders kitaplarındaki Türk, Osmanlı ve Türkiye algısı üzerinden gençlerin ve çocukların Türkiye'ye yönelik daha olumlu bir yaklaşım geliştirmesi mümkün iken, kitapların içeriğindeki olumsuz ifadeler arzu edilmeyen tutumlara neden olabilir ve ikili ilişkilerin sürdürülmesini etkileyebilir.

Literatür Araştırmaya başlamadan önce yapılan literatür taramasında Sudan-Türkiye ilişkilerinin güncel ve tarihsel bağlarını analiz eden az sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Sudan ve Türkiye ilişkilerine odaklanan çalışmaların ne olduğunu görebilmek için, Sudan'da ve Türkiye'de yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile Sudan üniversitelerinde yürütülen araştırmalar da incelenmiştir. Türklerin ve Türk devletlerinin Sudan ile tarihsel bağları olmasına ve son yıllarda Sudan ile ilişkilerini önemli ölçüde artırmasına rağmen Sudan-Türkiye ilişkilerini ele alan çalışmalar sınırlıdır. Türkiye'nin Sudan ile ilişkilerini ele alan çalışmalar genel olarak Türkiye'nin bölge ile kurduğu tarihsel ve güncel ilişkilere odaklanmaktadır.

Yöntem Araştırma kapsamında Sudan'da resmi olarak onaylanmış 47 adet ders kitabı taranmıştır. İlkokul seviyesinden itibaren sosyal ve beşerî bilimler alanındaki ders kitaplarında (tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, sosyal bilgiler ve dil ve edebiyat kitapları) Osmanlı ve Türk kimliğinin temsilleri araştırma sorusunu yanıtlamaya uygun hale getirmek için analiz edilmiştir. Projenin ders kitaplarının taranması aşaması, Sudan'ın yerel/resmi dillerini bilen lisansüstü bir ekip ile gerçekleştirilmiştir. Tarama ekibi, araştırmacılar tarafından hazırlanan ölçüte göre ders kitaplarını taramıştır. Taramalardan sonra bulguların kontrolü yapılmıştır. Daha sonra veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir.

Bulgular ve Sonuç Sudan ders kitapları incelendiğinde Osmanlı, Türk ve Türkiye'ye tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yer verildiği görülmüştür. Tarih kitaplarına ilaveten, *Biz ve Modern Dünya* kitabı ile *Askeri İlimler* kitaplarında ise bazı konularda Osmanlı, Türk ve Türkiye'ye atıfta bulunulmuştur. Bu kitaplar haricindeki ilkokul birinci sınıftan itibaren tüm dil ve edebiyat kitapları, coğrafya gibi kitaplarda Osmanlı ve Türkiye'ye çok nadir atıf yapılmaktadır.

Araştırma sonucunda Sudan ders kitaplarında Türk imgesi, Türk-Mısır yönetimi ile birlikte ele alınırken oldukça olumsuz bir bağlamda sunulduğu görülmüştür. Türk-Mısır yönetiminin Sudan'ı işgal ve istilası ile bu süreçte yaptığı zulümler sıklıkla vurgulanmaktadır. Türk-Mısır yönetimi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilmemektedir. Kitaplarda ısrarla Mehmet Ali Paşa ve sonrasında gelen hidivlerin hâkimiyeti, Türk-Mısır

yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak burada Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile girdiği mücadele, savaşlar ve anlaşmalara dair bilgi verilmemektedir.

Genel olarak Türklerin Müslüman olması, Osmanlı'nın kuruluşu ve yükseliş dönemi olumlu bir dil ile anlatılmaktadır. Osmanlı cesur, barışı önemseyen ama gerektiğinde savaşan, gittiği yerleri bayındır kılan bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı padişahları ve yönetimi için pozitif bir anlatı olduğu görülmektedir. Kitapların Yavuz Sultan Selim'in Şam, Mısır, Arap Yarımadası'nın tamamında ve Kuzey Afrika'da egemenlik kurmasını olumlu bir dil ile sunduğu görülmektedir.

Ancak Osmanlı'nın yıkılış dönemine ve Türkiye'nin Atatürk ile yeni bir devlet olarak kuruluşuna dair oldukça olumsuz ve zaman zaman tarihi gerçeklerle uyuşmayan ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Abdülhamit'in Siyonistlere karşı durmasına rağmen, Mithat Paşa -Yahudi Mithat Paşa olarak tanımlanır - ve İttihat ve Terakki'nin Siyonistler ve Masonlarla iyi ilişkiler içinde olduğu ifade edilir. Zaten Atatürk'ün İslam düşmanı, Batıcı ve Batılıların politikalarını benimseyen ve uygulayan suni bir kahraman olduğu; Batılılar tarafından kahraman ilan edildiği vurgulanır. Bunun en temel nedeni de hilafetin kaldırılması ve Atatürk'ün Türkiye'yi Arap ve İslam dünyasından koparmasıdır.

Sudan ders kitaplarında, Sudan-Osmanlı ilişkileri bağlamında en önemli eksik bırakılan husus, Yavuz Sultan Selim döneminden Mehmet Ali Paşa'ya kadar olan döneme ders kitaplarında yer verilmemiş olunmasıdır. Buna ilaveten, Modern Sudan ve Türkiye ilişkilerine de yer verilmemiştir.

Sudan ders kitaplarında Türk, Osmanlı ve Türkiye ile ilgili bazen yanlış bilgilerin verildiği görülmektedir ki muhtemel nedenin, Türkiye ve Osmanlı üzerine yazarken Türkçe kaynakların kullanılmamasıdır. Sudan ders kitaplarında kullanılan kaynaklar ve atıflara yer verilmemiştir. Dolayısıyla hangi bilginin nereden alındığı görülmemektedir. Ayrıca ders kitaplarında İstanbul ifadesi yerine Konstantinopolis ifadesi kullanılmaktadır.

Tüm bu bulgular ışığında, ders kitaplarının içeriğindeki eksik bilgilerin tamamlanması, yanlış ifadelerin değiştirilmesi, Türkçe kaynaklardan istifade edilmesi, Türk-Mısır Yönetimi ile Osmanlı Devleti arasında nasıl bir idari ilişki olduğunun açıklanması, Cumhuriyet dönemi anlatılırken tarafsız bir dil kullanılması ve Türkiye-Sudan güncel ilişkilerine de ders kitaplarında yer verilmesi önerilmiştir.

Giriş

Türkiye ve Sudan arasındaki devletlerarası ilişkiler son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin kökenine bakıldığında bu ilişkinin çok eskiye dayandığı görülmektedir. Türklerin ve Türk devletlerinin günümüz Sudan bölgesi ile münasebetleri dokuzuncu yüzyılda Mısır'da kurulan Tolunoğulları dönemine kadar uzanmaktadır. Hatta Eyyubiler ve Memlük döneminde Sudan'da kısmi idareden bahsedilebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Sudan bölgesi ile ilişkileri ise Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılındaki Mısır fethinden sonra Memlüklerin elindeki bölgelerin tamamının Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle derinleşmeye başlamıştır (Yılmaz, 2018; Nour, 2020). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sevakin'in fethedilmesiyle Osmanlı Devleti'nin Sudan bölgesinde idari bir yönetim kurmuştur (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013; Orhonlu, 1996; Nour, 2020).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'da doğuya ve güneye yönelmesinin dini, iktisadi ve müdafî sebepleri olduğu anlaşılmaktadır. Dini sebep, Türklerin halifelik makamını elinde bulundurması ve bu sebeple kendisini İslâm coğrafyasının hamisi addetmesidir. Müslümanların kutsal topraklarının bulunduğu Hicaz bölgesini koruma görevi de buna dâhildir (Nour, 2020). Buna bağlı olan müdafî sebep ise Portekiz'in Basra ve Kızıldeniz'in ağızlarını tutması ve Hint Denizi kıyısındaki ahalisi Müslüman olan devletlere baskı yapmasıdır. Müslüman idarelerin Osmanlı'dan yardım talep etmeleri sonucunda Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Portekizlilerin üzerine sefer düzenlenmiştir (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013). İktisadi açıdan ise, 16. yüzyıl ortalarında dünya piyasasında altının gümüşün yerini almasıyla bir buhran başlamış, bu iktisadi sıkıntılar Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermiştir (Ataöv, 1978). Bu etkiyi ortadan kaldırmak için stratejik limanların olduğu Habeşistan'a yönelmişlerdir. Çünkü bu bölgeye hükmetmek Doğu Afrika sahili ve Hindistan arasındaki ticarete hükmetmek anlamına gelmekte idi (Orhonlu, 1965). 1550'li yıllarda Sevvakin'deki idareciler Portekizlilere karşı Osmanlı hakimiyetini benimsemiş ve Sevvakin'i Özdemir Paşa'ya teslim etmişlerdir. Böylece eski bir Memluk kölemeni olan Özdemir Paşa Habeşistan'a sefer düzenlenmiş; 1555 yılında Habeş Eyaleti resmen teşkil olmuştur (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013; Nour, 2020). Osmanlı'nın bölgede birkaç yüzyıl sürecek hâkimiyeti böylece başlamıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti uğraşmak zorunda olduğu diğer dış meseleleri nedeniyle Habeş Eyaleti'ne gerekli önemi verememiş, zayıf idareciler ve bölgedeki ticaret hacminin sömürgeci devletler lehinde ilerlemesi ile bölgenin idaresi yerel unsurların eline geçmiştir (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013). 19. yüzyılın başlarında Mısır'ın hakimiyetini eline alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başarısı üzerine Osmanlı Habeş idaresini Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya vermiştir. 1821 yılında bir harekâtla Sudan resmen fethedilmiştir. Daha sonra İbrahim Paşa'nın yerine gelen İsmail Paşa ele geçirilen topraklarda vergi alırken yaşanan husumetler sonucunda başlayan bir isyanda öldürülmüştür. Mehmed Ali Paşa'nın girişimleriyle Mısır Kızıldeniz'e doğru genişlemiş, Sudan'daki limanlar yeniden önem kazanmıştır. Kavalalı döneminde Sudanlılar yeni gelenlerin hepsine "el-Etrâk" kurdukları rejime de "et-Türkiyye" adını vermişlerdir (Ataöv, 1978).

Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında oldukça gergin bir ilişki vardı. Mehmed Ali Paşa Mora isyanından sonra kayıplarına karşılık Osmanlı Devletinden kendisine

Suriye'nin verilmesini talep etmiş ve bu talep olumsuz karşılanmıştır. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa Suriye'ye ordu göndererek Osmanlı idaresindeki birçok şehri ele geçirmiş ve Osmanlı ordusu ile savaşmış ve bu savaşı Osmanlı ordusu ile savaşmış ve bu savaşı kazanmıştır. Hatta Mehmed Ali Paşa'nın askeri üstünlüğü ile Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a kadar gelme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Avrupa devletleri ve Rusya'dan yardım istemiştir. Daha sonra Rusya'nın desteği ile 1833'te Mehmed Ali Paşa ile yapılan anlaşmada Mısır ordusunun çekilmesi ve Mehmed Ali Paşa ve oğullarına Suriye, Hicaz ve Girit Valiliği'nin bırakılmasına karar verilmişti. 1839-1841 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Mısır Hidivliği arasında tekrar savaşlar yaşanmış, bu süreçte Britanya dahil bazı Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'ne desteği ile Mehmed Ali Paşa mağlup edilmiştir. Ama bu savaş sonrasında Mehmed Ali Paşa Mısır ve bölgesindeki hakimiyetini devam ettirmiştir (Kutluoğlu, 2022).

Mısır'da Hidiv İsmail döneminde (1862-1881) Habeş eyaletine bağlı olan Masavva, Sevakın, Kordofan ve Sinnar Mısır idaresine bırakılmıştır. 1867 yılında Süveyş Kanalinin açılması ise siyasi şartları değiştirmiş ve İngilizler bu bölgedeki nüfuzunu artırmaya başlamıştır. Bu dönemde İsmail Paşa'nın Sudan bölgesindeki memurlarının halka zulmetmeleri, esir ticaretinin yasaklanması ve askeri zafiyet gibi nedenlerle 1881 yılında büyük bir isyan başlamıştır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013). Mehdi İsyanı olarak bilinen bu hareket sonrasında Sudan kısa süreliğine bağımsızlığını kazanmıştır. Mehdi İsyanının mahiyetinin ne olduğu tartışmalıdır. Kimi tarihçiler bu isyanın müslümanları, yozlaşmış Osmanlı idaresinden kurtarmak için başlatıldığını iddia ederken (Essien & Falola, 2008) bazı tarihçiler ise İngilizlerin oyunu olarak tanımlamaktadır (Nour, 2020).

1896 yılında İngilizler Sudan'ı Osmanlı yönetiminden tamamen ayırmak üzere harekâta başlamış, İngilizler bu harekâtı Mehdi İsyanı ile Mısır'dan ayrılmış olan Sudan'ı tekrar Mısır'a ve Hidivliğe bağlamak olarak tanımlamışlardır (Ataöv, 1978). 1898 yılında Omdurman Savaşı'nın neticesi olarak İngiltere ve Mısır, Sudan'ın ortak yönetimini öngören ortak bir Kondominyum Antlaşması imzalamışlardır. Bu antlaşmada Sevakın şehri Sudan vilayeti ile birleştirilip İngiliz bayrağı çekilmiştir. Osmanlı hükümeti her ne kadar bu anlaşmayı hak ihlali olarak görüp hukuken yok saysa da bundan daha fazlasını yapamamış ve Osmanlı'nın Sudan'daki idari vasfı böylece sonlanmış (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013).

Yakın tarihteki Türkiye-Sudan ilişkilerine bakıldığında ise Sudan'ın, Türkiye'nin Afrika'daki en kadim ve en çok iş birliğine sahip olduğu ülkelerin başında geldiği görülmektedir. Türkiye Sudan'ın bağımsızlığını (1956) ilk tanıyan ülkelerden biri olsa da ikili ilişkilerin canlanması Turgut Özal dönemine tekabül etmektedir. Önemli bir jest olarak 1996 yılında Sudan'a Kalakla Hastanesi hibe edilmiştir (Orakçı, 2021). Sudan ve Türkiye arasında bugüne kadar eğitim, güvenlik sağlık, tarım ve ormancılık başta olmak üzere 37 alanda iş birliği protokolü imzalanmıştır (Resmî Gazete, 2022). 2006 yılı, Türkiye Başbakanının Sudan'ı

ziyaretiyle, ikili ilişkiler için bir dönüm noktası olmuş ekonomik ilişkilerde ve insani faaliyetlerde önemli bir artış yaşanmıştır. TİKA ofisinin açıldığı bu dönemde Türkiye'nin yurt dışındaki en kapsamlı dış yardımlarından biri olan Darfur Nyala Sudan-Türkiye Eğitim ve Araştırma Hastanesi kompleksi kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı). İkili ilişkilerin stratejik bir boyuta evrilmesi ise 2017 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Sudan'ı ziyaretinde Sudan Meclisine yaptığı konuşma, Sevakin Adası'nın Türkiye'ye kiralanarak tamamında restorasyon faaliyetlerinin yapılması kararı, bir dizi ikili anlaşmanın imzalanması ve ticaret hacminin 10 milyar dolara çıkartılması hedefiyle Sudan Türkiye'nin stratejik ortağı konumuna gelmiştir (Orakçı, 2021). Böylece Türkiye'nin Sevakin aracılığıyla Kızıldeniz'deki varlığı iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve tarihi ilişkilerin altını çizmiştir. TİKA'nın ve sivil toplum örgütlerinin Sudan'ın kalkınmasına ve acil ihtiyaçlara yönelik projeleri devam ederken, Türkiye Bursları kapsamında yüzlerce Sudanlı öğrenciye burs sağlanmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2022). Her ne kadar Ömer el-Beşir döneminden sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde bir durgunluk söz konusu olsa da devam eden faaliyetler ve yükselen ticaret hacmi Sudan ile ilişkilerin sağlam bir zemine oturduğunun işaretidir. Birçok alanda devam eden Türkiye-Sudan ilişkilerinin devamlılığı noktasında toplumlar arası ilişkilerin ve kültürel bağların önemi ortaya çıkmaktadır.

Sudan-Türkiye İlişkilerine Dair Literatür

Literatürde Sudan-Türkiye ilişkilerinin güncel ve tarihsel bağlarını analiz eden ve yukarıda genel olarak tarihsel bağları sunan az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir (Ataöv, 1978; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013; Essien & Falola, 2008; Kutluoğlu, 2022; Nour, 2020; Orakçı, 2021; Orhonlu, 1996; Yılmaz, 2018). Bu çalışma kapsamında Sudan ve Türkiye ilişkilerine odaklanan çalışmaların ne olduğunu görebilmek için bu çalışmalara ilaveten, Sudan'da ve Türkiye'de yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile Sudan üniversitelerince yürütülen araştırmalar da incelenmiştir. Türklerin ve Türk devletlerinin Sudan ile tarihsel bağları olmasına ve son yıllarda Sudan ile ilişkilerini önemli ölçüde artırmasına rağmen Sudan-Türkiye ilişkilerini ele alan çalışmalar sınırlıdır. Türkiye'nin Sudan ile ilişkilerini ele alan çalışmalar genel olarak Türkiye'nin bölge ile kurduğu tarihsel ve güncel ilişkilere odaklanmaktadır (Orakçı vd., 2012).

1901 yılında İbrahim Fawzy tarafından yazılan ve üç ciltten oluşan *Sudan Gordon ile Ketchner'in Elleri Arasında* kitabı, Sudan tarihinde özellikle Mehdi Devrimi dönemine odaklanmaktadır. Bu kitapta Mehdi Devletinin kuruluş nedenlerinden bahsedilmektedir. Kitap, farklı kabile büyüklerinin sömürgeciliğe karşı direnişine odaklanmakta, Mehdi'nin Hartum'a girmesini ve genel olarak Mehdi Devriminin takip ettiği süreci detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kitap anlatısına 1874 yılında başlamakta, Sudan'daki Mısır yönetimine ve Mısır yönetiminin Sudan'da neden olduğu olumsuz durum ve felaketlere odaklanmaktadır.

Dahası kitapta İngiltere ve İtalya gibi sömürgeci güçlerin yürüttükleri gizli girişimlere değinmektedir (Fawzy, 1901).

Fawzy'nin Sudan tarihinin 19. yüzyılın son çeyreğine odaklandığı bu çalışmasından başka Sudan tarihine ve Sudan Osmanlı ve Türk-Mısır yönetimi ile ilişkilerine odaklanan az sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu eserlerden ilki 1968 yılında Dirar Saleh Dirar tarafından yazılan *Modern Sudan Tarihi* başlıklı kitaptır. Bu kitap, Mısır-Türk yönetimi döneminden başlayıp Sudan bağımsızlığına kadar geçen süreçteki tarihsel gelişmeleri anlatmaktadır. Bu kapsamda özellikle Mısır-Türk yönetimi dönemine ve Mehdi dönemine odaklanmaktadır (Dirar, 2008). 1992 yılında Naum Shuqayr tarafından yazılan *Sudan Tarihi* kitabı antik çağdan Mehdi Devrimin sonuna kadar olan süreci kapsamaktadır. Sudan tarihini anlatan en önemli kaynaklardan biri olan bu kitap, Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Sudan fethi sürecini, Sudan-Türkiye ilişkileri bağlamında ele almaktadır (Shuqayr, 1992).

Sudan tarihini genel olarak anlatan bu tarih anlatısı içinde Türkiye-Sudan ilişkilerine değinen kaynaklara ilaveten doğrudan Sudan-Türkiye ilişkilerini ele alan az sayıda çalışmanın da olduğu görülmektedir. Yusuf Fadl Hasan editörlüğünde hazırlanan *Sudan-Türkiye İlişkilerinin Özellikleri* kitabı, 2004 yılında Hartum Üniversitesi yayınevinden yayınlanmıştır. Kitap, 1299 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminden 20. yüzyılın sonuna kadar Sudan-Türkiye ilişkilerinin tarihsel boyutunu incelemiştir (Hasan, 2004). Amin Mohammed Saeed Al -Taher tarafından yazılan *Afrika'da Türk Mimari Maddi Kültürü: Sudan'daki Eserler* başlıklı makale Osmanlıların Sudan'a gelişini, İslamlaştırma faaliyetlerini anlatmaktadır. Bu çalışma Osmanlıların Sudan'ın İslamlaşması açısından olumlu etkilerinin olduğunu, Osmanlıların başta Hartum ve Sevakin olmak üzere Sudan'ın farklı şehirlerinde önemli kültürel eserler bıraktığını vurgulamaktadır. Kısacası bu çalışma 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan süreçteki Sudan-Osmanlı ilişkilerini Osmanlıların maddi kültür açısından bölge üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirilmiştir (Al-Taher, 2015).

Sudan-Türkiye ilişkilerini tarihsel bağlamda inceleyen bu çalışmalara ilaveten Türkiye-Sudan ilişkilerinin güncel boyutunu inceleyen kimi çalışmaların son yıllarda yayınlandığı görülmüştür. 2009 yılında Hakkı Mehmet Suçin tarafından *Türkiye-Sudan İlişkilerinde Kültürel ve Bilimsel Boyut* adlı çalışma, Osmanlı döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk-Sudan ilişkilerinin gelişimine değinmektedir. Buna ilaveten bu çalışma modern Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türkiye ile Sudan arasındaki kültürel ve bilimsel ilişkilere değinmektedir. (Suçin, 2009). 2018 yılında SMT Studies Center tarafından yayınlanan *Sudan-Türkiye İlişkilerindeki Gelişmelerin Jeostratejik Boyutları* adlı çalışma güncel Sudan-Türkiye ilişkilerine odaklanmaktadır. Ticari, coğrafi, siyasi bağlamlarda Sudan-Türkiye ilişkilerindeki gelişmeler incelenmiştir (SMT Studies Center, 2018). Abdulrahman Al Hassan Mohammad Abdulrahman tarafından hazırlanan *Bölgesel Değişkenler ve Sudan-Türkiye İlişkilerinin Gelişimindeki Rolü: 2002-2014* başlıklı yüksek lisans tezi

Sudan ve Türkiye'yi çevreleyen bölgesel ve yerel değişkenler ve bunların iki ülke arasındaki ilişkilerin biçimi üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu çalışma, Sudan'ın Türkiye ile güncel ilişkilerin, merkeze almakta ve bu ilişkilerin özellikle Ak Parti döneminde geliştiğini vurgulamaktadır (Abdulrahman, 2014). 2014 yılında Omdurman İslam Üniversitesinde Awatif Syed Ahmed Hamza tarafından yazılan *Bölgesel ve Uluslararası Değişikliklerin Sudan-Türkiye İlişkilerine Etkisi 2002-2013* başlıklı yüksek lisans tezi, siyasi açıdan güncel Sudan-Türkiye ilişkilerine odaklanmaktadır (Hamza, 2014). Yıldız Teknik Üniversitesinde 2019 yılında Mayada Kamal Eldeen yazdığı *Ak Parti Dönemi Türkiye-Afrika ilişkileri Sudan örneği (2002-2015)* doktora tezi, geçmişten günümüze Türkiye-Afrika ilişkilerine, Ak Parti öncesi sürece ve Ak Parti dönemi Türkiye-Sudan ilişkilerine odaklanmaktadır. Türkiye-Sudan ilişkileri insani yardım faaliyetleri bağlamında da ele alınmaktadır (Eldeen, 2019).

Sudan-Türkiye ilişkilerine bakan çalışmalara ilaveten, Sudan eğitim sistemini analiz eden az sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu çalışmalardan ilki 1982 yılında Liza Sandell tarafından yazılan *Sudan'da Modern Eğitim Tarihine Giriş* kitabıdır. Bu kitap 17. yüzyılda Kuzey Sudan'da Arap kabileleri arasında İslam'ın ve Arapçanın yaygınlaşmasına odaklanmaktadır. Buna ilaveten Türk-Mısır yönetiminin Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi ve sonrasında Sudan'da okulların açılması ve okullaşma süreci incelenmektedir. Ayrıca, İngiliz-Mısır yönetimi dönemindeki Sudan'daki eğitim sistemi ele alınmaktadır (Sandell, 1982). Sudan eğitim sistemini analiz eden bir diğer çalışma ise Iris Seri-Hersch tarafından yazılan *Cross-Cultural Cooperation and Educational Work in Colonial Sudan 1934-1956* adlı çalışmadır. Bu çalışma sömürge dönemi eğitim politikalarına odaklanmaktadır (Seri-Hersch, 2017). A. R. Elnoor tarafından hazırlanan çalışma ise Sudan'da eğitimin tarihine genel olarak bakmaktadır. Tarihsel ve güncel eğitim meseleleri bu çalışmada ele alınmıştır. Buna ilaveten, İslam'da eğitim ve bilginin durumu, eğitim ve İslami vizyon ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışma farklı temalar ekseninde sömürge öncesi dönem, sömürge sonrası dönem ve güncel eğitim meselelerini ele almıştır (Elnoor A. R., 2013). Bir diğer çalışma ise Willow Berridge tarafından yazılan *Sudan'da Sömürge Eğitimi ve İslamcılığın Şekillenmesi, 1946-1956* isimli makale ise, Sudan'daki İngiliz sömürge eğitiminin, 1946 ile 1956 yılları arasında Sudan'ın ilk nesil İslamcılarının zihniyetlerini şekillendirmedeki rolü analiz edilmektedir (Berridge, 2018). *Sudan Eğitim Sorunlarına İdeolojik Bir Bakış* çalışmasında eğitim sisteminin sorunları değerlendirilmektedir. Sudan'da eğitim, İngilizce öğretimi ve Araplaştırmaya ilişkin konulara İslami bir bakış açısına odaklanmaktadır. Eğitimin İslami idealler ve öğretiler doğrultusunda daha fazla yapılabileceği yollar açıklamaya çalışılmaktadır. Bu çalışma genel olarak İslam'da ilim ve eğitimin yeri, dini öğretiler ve eğitim meselelerine bakmaktadır. Bu çalışma Sudan eğitim müfredatında İslam öğretisinin nasıl şekillendiğini, eğitim müfredatında İslam'ın önemini analiz etmektedir (Elnoor A. M., 2001). Mohammed tarafından hazırlanan *1956'dan 1970'e Kadar Olan Dönemde Sudan'da Eğitimin Gelişimi* başlıklı tez çalışması Sudan'da meydana gelen eğitimsel

gelişmelere odaklanmaktadır. Bu çalışma arka plan bilgisi olarak 1821-1885 Türk-Mısır Yönetimi döneminde modern okulların açılması ve okullaşmanın yaygınlaşma süreçlerini analiz ettikten sonra sonraki dönemdeki farklı kademelerdeki okullaşma süreçlerine analiz etmektedir. Ayrıca bu çalışma eğitim kurumları ve öğretmen yetiştiren kurumlar ile Bakht Al-Ruda Enstitüsünün müfredat hazırlama sürecindeki faaliyetlerini analiz etmiştir (Mohammad, 2005).

Türkiye ve Sudan'ın karşılıklı olarak ilişkilerini geliştirebilmesi için birbirinin kültürünü ekonomisini ve sosyal yaşamını daha yakından tanıması gerekmektedir. Buna ilaveten iki toplumun birbirini nasıl tanımladığı ve algıladığı ilişkileri geliştirmede önemlidir. Yapılan incelemelerde Türkiye-Sudan ilişkilerini ele alan çalışmalar hayli sınırlı olsa da son yıllarda bu konuya ilginin arttığı görülmektedir. Türkiye-Sudan ilişkilerinin daha sürdürülebilir ve uzun soluklu bir şekilde yürüebilmesi için bu ilişkilerin siyasal alandan toplumsal, kültürel, eğitim gibi alanlara da yayılması gerekmektedir. Dahası, iki toplumun birbirini nasıl algıladığı ve tanımladığı da bu ilişkilerin sürdürülebilirliği ve sürekliliği açısından oldukça önemlidir. Literatürü incelediğimizde Sudan'da Osmanlı, Türk ve Türkiye algısına dair bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Buna ilaveten eğitim ve ders kitapları bağlamında bakıldığında da Sudan ders kitapları üzerine yapılan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Ders kitaplarının içeriği nasıl bir toplum ve birey yetiştirmek istenildiği ile doğrudan ilişkilidir. Sudan'daki gençlerin ve çocukların Osmanlı, Türk ve Türkiye algısının nasıl şekillendiğini görebilmek için Sudan ders kitaplarının incelenmesi önem arz etmektedir.

Ders Kitapları ve Kimlik İnşası

Bir toplumun algısını en iyi gösteren, biz-öteki ile kimlik inşasını sağlayan en önemli referanslardan biri olan ders kitapları üzerine de bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Ders kitapları tarafsız ve siyaset üstü olarak hazırlanan belgeler olmaktan ziyade, kitapların konuları ve içeriği dikkatle ve özenle seçilir. Ders kitaplarına dahil edilecek ve dışarıda bırakılacak olan içerik, bir müzakere, mücadele ve uzlaşma süreci sonunda ortaya çıkmaktadır (Apple, 1993, 2003, 2006). Daha açık ifade ile ders kitapları resmi söylemi ve toplumun algısını gösteren en önemli kaynaktır. Bundan dolayı, bir toplumun algısını, yönelimini, çocukları hangi değer ve ilkeler eşliğinde yetiştirdiğini görmek için ders kitaplarını incelemek oldukça önemli bir bilgi sağlayacaktır. Sudan'daki Türk, Osmanlı ve Türkiye imgesinin nasıl olduğunu ortaya çıkarmaya çalışan bu çalışmanın amacı Sudan ders kitaplarında Türk, Osmanlı ve Türkiye algısının nasıl ele alındığını incelenmektedir.

Türkiye'nin kültürel ve tarihsel bağlarının olduğu bazı bölgelerde ders kitapları üzerinden incelemeler yapıldığı görülmektedir. Özellikle Balkan ülkelerinde Türk ve Osmanlı algısına dair çeşitli çalışmaların olduğu görülmektedir. Örneğin, Arnavutluk tarih ders kitaplarında (Bilmez, 2017), Hırvatistan ilköğretim düzeyi ders kitaplarında (Erözden, 2014), Makedonya ortaokul kitaplarında (Selçuk, t.y.), Bulgaristan ders kitaplarında (Şeker ve

İlhan, 2020), Romanya ders kitaplarında (Felezeu, 2003), Bosna-Hersek ders kitaplarında (Alibašić, 2007) Türk ve Osmanlı algısı incelenmiştir. Buna ilaveten, Azerbaycan tarih ders kitaplarında (Nezirli, 2020), Lübnan tarih eğitiminde (Çelik, 2014), İran lise ders kitaplarında (Kaya, 2020), Ürdün ders kitaplarında (Işık, 2016) Türk ve Osmanlı algısı incelenmiştir. Ancak ne Afrika ülkeleri ne de spesifik olarak Sudan ders kitapları üzerinden Türk ve Osmanlı algısına dair bir çalışma görülmektedir. Sudan'da 1946-56 yılları arasında İngiliz Sömürge dönemindeki tarih ders kitaplarının ve materyallerinin incelendiği çalışma haricinde bir çalışma görülmemektedir (Seri-Hersch, 2014). Dolayısıyla Sudan'da Türk, Osmanlı ve Türkiye algısını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmanın Sudan ders kitapları üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir boşluğu doldurması da beklenmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Sudan ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye algısının nasıl temsil edildiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede bu çalışmada ilkokuldan lise sona kadar olan sosyal ve beşerî bilimlerle ilişkili ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye'nin nasıl bir imge ile sunulduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bunun için bu çalışmada ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye'yi nasıl tanımladığı, hangi bağlamlarda nasıl sunduğu, Sudan ile Osmanlı ve Modern Türkiye ilişkisini nasıl tanımladığı gibi hususlara odaklanılacaktır. Ayrıca, ders kitapları analizi yapılırken sadece olanlar değil, olmayanlar, yani söylenmeyen ve ihmal edilenleri de tespit etmek önemlidir. Bu anlamda Sudan ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye ile ilgili hangi hususların ihmal edildiği de analiz edilecektir.

Çalışmanın Tasarımı ve Yöntemi

Bu çalışmada *yorumsamacı* yaklaşım çerçevesinde, incelenecek ders kitaplarını belirlemede mümkün olduğunca geniş bir alanı kapsayan yatay (kesitsel) bir analiz kullanılmıştır. Bu bağlamda, anlamı ortaya çıkarmak ve anlayışı geliştirmek için belirli bir amaca yönelik örneklerin toplanmasına olanak tanıyan *olasılıklı olmayan örnekleme* kullanılmıştır. Sudan'da resmi olarak onaylanmış tüm güncel, ilkokuldan itibaren sosyal ve beşerî bilimlerin alınındaki ders kitaplarında (tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, sosyal bilgiler ve dil ve edebiyat kitapları) Türk kimliğinin temsili, araştırma sorusunu yanıtlamaya uygun hale getirmek için analiz edilmiştir.

Projenin ders kitaplarının taranması aşaması, Sudan'ın yerel/resmi dillerini bilen lisansüstü düzeydeki ekip ile gerçekleştirilmiştir. Bu tarama ekibi, çalışmaya katılmadan önce bir aylık bir eğitim almışlardır. Bu eğitimlerde epistemolojik ve teorik düşüncelerimizin, temel olarak ders kitaplarının ideoloji ve sosyalleşme aktarımındaki rolü ile ekibin tarama sürecindeki konumlarını da dikkate almaları gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, bu

eğitimlerde ders kitaplarının nasıl inceleneceği, hangi kavramları dikkate alarak inceleyecekleri, verileri nasıl not edecekleri gibi hususlar vurgulanmıştır.

Araştırmacılar, tarama ekibinin ders kitaplarını taramaya başlamadan önce kitaplarda hangi bilgileri nerede nasıl bulacaklarını ve not edeceklerini ele alan bir tarama ölçütü geliştirmiştir. Tarama ekibi hazırlanan bu ölçüte göre ders kitaplarını taramıştır. Ekipten, ders kitaplarından alıntılar ve tüm pasajlardan veri toplamaları ve buna ilaveten ders kitabı araştırmalarında bir metin olarak görülen resim, fotoğraf, harita gibi görsel materyallere de bakmaları istenmiştir. Türkler, Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ders kitaplarında başlı başına bir konu olmadığı yerlerde tarama ekibinden, araştırma sorularıyla ilgili görünür metaforları, dili ve metin sembollerini aramaları istenmiştir. Ekip daha sonra veri külliyatını (47 lise sosyal bilimler ders kitabı) tarayarak, bu metinlerdeki projeye ilgili tüm bilgileri *Google Docs*'a aktararak analiz için kullanılacak veri setini oluşturmuştur. Tarama sürecinde veri kaybını en aza indirmek için ekiple haftalık olarak kitaplarda araştırma sorumuza yanıt olabilecek bilgileri paylaşmaları için toplantılar düzenlenmiştir.

Veri analiz yöntemi olarak, verilerdeki örüntüleri (temaları) tanımlamak, analiz etmek ve raporlamak amacıyla Braun ve Clarke (2006) tarafından tanımlanan - yaklaşımlarını artık düşünümsel (*reflexive*) tematik analiz (Braun vd., 2019) olarak adlandırdıkları - bir analitik yöntem olan tematik analiz (TA) kullanılmıştır. Tematik analiz, "zengin ve ayrıntılı, ancak karmaşık bir veri açıklaması" (Braun ve Clarke, 2006, s. 78) sunan verimli bir araştırma aracına sahip olmamızı kolaylaştırmıştır. Bu yaklaşım, büyük veri setimizi daha kolaylıkla ele almamızı sağlayarak, verilere dayanan bir yorumu (Braun ve diğerleri, 2019, s. 848) ortaya çıkarmıştır.

Braun ve Clarke (2006) tarafından geliştirilen sistematik ve altı aşamalı bir süreç takip edilmiştir: tanıma; kodlama; ilk temaların oluşturulması; temaların geliştirilmesi ve gözden geçirilmesi; temaların tanımlanması, rafine edilmesi ve adlandırılması; yazma. Bunun katı bir şekilde doğrusal olmaktan ziyade araştırmacılar olarak bilgi üretimindeki aktif rolümüzü kabul ettiğimiz düşünümsel ve özyinelemeli bir süreç olduğunu belirtmek gerekir (Braun vd., 2019, s. 852). Temalar, "veri gruplamaları" veya "alan özetleri" (Terry ve Hayfield, 2020) yerine, veri setimizdeki "bir dereceye kadar tekrar eden anlamın özünü" yakalayan "kodlardan inşa edilen" (Braun ve Clarke, 2016, s. 740) "paylaşılan anlam temelli örüntüler" (Braun vd., 2019) olarak kavramsallaştırılmıştır.

Arapça metinler iki araştırmacı tarafından Türkçeye çevirisi yapıldıktan sonra, tüm veri seti aktif bir şekilde okunarak örüntüler ve anlamlar aranmıştır (Braun ve Clarke, 2006). Belirlenen temalar verinin kendisiyle yakından ilişkili olduğundan, veriler ağırlıklı olarak *tümevarımsal* (aşağıdan yukarıya) olarak analiz edilmiştir, bu nedenle veriler açık kodlanmıştır (Braun ve Clarke, 2013). Bundan dolayı bu çalışmadaki analiz, önceden tanımlanmış bir kodlama çerçevesine sıkıştırılmamış ve veri odaklı olarak gerçekleştirilmiştir (Braun ve Clarke, 2006). Kodlama sürecinde, verilerin açık ve görünür içeriğini analiz etmeye

odaklanan daha semantik bir yaklaşım uygulanmıştır, ancak uygun olduğunda ve analiz geliştikçe, daha derin ve örtük içeriği inceleyen gizil bir yaklaşım da uygulanmıştır (Braun ve Clarke, 2019). Dolayısıyla veri analizi, uygun olduğu durumlarda, ilgili literatürle bağlantılı olarak betimleyici düzeyden yorumlayıcı düzeye doğru genişletilmiştir (Braun ve Clarke, 2006, s. 84).

Epistemolojik olarak, ders kitaplarında üretilen çoklu gerçeklikleri keşfetmek amacıyla, veriler yorumlanırken *inşacı* bir yönelim benimsenmiştir. İnşacı bir epistemoloji kullanılarak, kodlama aşamasında birincil kriter olarak "anlam ve anlamlılığı" vurgulayan yinelemenin önemi dikkate alınmıştır (Byrne, 2021). Öte yandan, araştırma soruları ders kitaplarında Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu temsil edilirken aktarılan sosyal olarak inşa edilmiş anlamları, görüşleri, perspektifleri incelemeyi amaçladığından (Braun ve Clarke, 2013), eleştirel bir yönelimden ziyade *deneyimsel* bir yönelim benimsenmiştir. Örneğin, bu temsillerin oluşumunu motive edebilecek sosyokültürel veya siyasi faktörlerden ziyade ders kitaplarının yorumlarına öncelik verilmiştir (Braun ve Clarke, 2013).

Bulgular ve Analiz

Sudan ders kitapları incelendiğinde Osmanlı, Türk ve Türkiye'ye *Lise Tarih 2* ve *Tarih 3* ders kitaplarında ayrıntılı yer verildiği görülmüştür. Bu iki ders kitabına ilaveten, *Biz ve Modern Dünya* kitabı ile *Askeri İlimler* kitaplarında ise bazı konularda Osmanlı, Türk ve Türkiye'ye atıfta bulunmaktadır. İncelenen diğer tüm kitaplarda ise çok nadir olarak Osmanlı, Türk ve Türkiye'ye atıfta bulunmaktadır. Bu kitaplar haricindeki ilkökul birinci sınıftan itibaren tüm dil ve edebiyat kitapları, coğrafya gibi kitaplarda Osmanlı ve Türkiye'ye çok nadir bir şekilde atıf yapılmaktadır. Örneğin Coğrafya Lise 1 kitabında deprem örneği verilirken "1999 Marmara depremi" örnek olarak verilmiştir. Bu çalışmada bulgular beş tema etrafında sunulacaktır. İlk olarak, Türk-Mısır yönetiminin Sudan'daki hakimiyeti kurması, ikinci olarak Osmanlı devletinin kuruluşu, yükselmesi ve yıkılışı, üçüncü olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma süreci, Atatürk reformları ve hilafetin ilgasının nasıl sunulduğu ele alınacaktır. Daha sonra ise ihmal edilenler ve yanlış olarak sunulan bilgilere yer verilecektir.

Sudan'daki Türk-Mısır Yönetimi

Lise Tarih 2 ders kitabı ilk ünitesinde Sudan'daki 1820-1885 yılları arasındaki Türk-Mısır yönetimini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Hem bu kitapta hem de Türk-Mısır yönetimine atıfta bulunan *Askeri İlimler* ve *Biz ve Modern Dünya* kitaplarında da Mehmet Ali Paşa ve varislerinin Sudan'daki egemenlik mücadelesi ve işgalini "Sudan'da Türk-Mısır Yönetimi" olarak tanımlamaktadır (Ahmed vd., 2008, 2015a, 2015b; Süleyman ve El-Bedeve, 2008). Ders kitaplarında Türk-Mısır yönetimi Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilmemekte, sadece bir noktada Mehmet Ali Paşa'nın Sultan 2. Mahmut'a Sudan

seferi düzenlemek istediğini sorması üzerine Padişahın bu seferin kendi adına yapılmasını istediğinin ifade edildiği yerde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki kurulmaktadır (Ahmed vd., 2015a, s. 5-6). Zaten ünitenin amacı olarak öğrencilerin öncelikle şunları öğrenmesi istenir: Sudan'daki Türk-Mısır egemenliği ve yönetimini, Türk-Mısır yönetiminin Sudan'ı işgalinin/istilasının/fethinin nedenlerini ve aşamalarını bilmesi, Sudanlıların bu işgale karşı kahramanlıklarını takdir etmesi; Sudan üzerindeki Türk-Mısır egemenliğinin olumlu ve olumsuz yanlarını analiz etmesi ve Sudan'daki modern devletin başlangıcını Türk-Mısır yönetimine bağlaması gerektiğini bilmesi (Ahmed vd. 2015a, s. 2).

Bu bu bölümün girişinde çok kısa olarak Mısır'daki Mehmet Ali Paşa'nın ilk olarak bölgedeki İngiliz Fransız ve Memlükler arasında düzeni nasıl sağladığı, Mısır'a nasıl vali olduğu anlatılır. Buna ilaveten ders kitabında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a Vali olmasından sonra ve padişaha bağlılık yemini ettiği, sonrasında tüm Mısırda kontrolü sağladığı, Mısır'da babadan oğula geçen bir sistem kurduğu ve Mısır'ı 1952'ye kadar Mehmet Ali Paşa'nın torunlarının yönetiminde kaldığı ifade edilmektedir (s.2-3). *Lise Tarih 2* ders kitabı Mehmet Ali Paşa'nın arzusunun sadece Mısır'ın valisi olmakla sınırlı olmadığı, Paşa'nın tüm Arap yarımadası, Şam ve Sudan'ı içeren geniş bir imparatorluk kurmak istediğini belirtmektedir (s.3).

Zulüm, İsyan ve Direniş:

Sudan'daki Türk–Mısır Yönetimine Tepkiler

Lise Tarih 2 ders kitabının en önemli vurgularından biri de Sudanlıların Türk-Mısır yönetimine karşı sürekli bir direniş ve mücadele içinde olmaları ve bu işgali asla benimsememeleridir. Sudan'daki Türk-Mısır yönetimi sömürgecilik olarak tanımlanmaktadır. Bu ünite altındaki hemen her konu anlatımında Sudanlıların Türk-Mısır yönetiminin işgaline direnişten bahsedilir. Örneğin bu ünitenin ilk bölümünün adı "Türk-Mısır yönetiminin Sudan'ı İşgali ve Sudanlıların Bu Saldırıya Direnişi (1820–22)" dir. Burada öğrencilerin, işgalden sonra Türk-Mısır yönetimine karşı direniş eylemleri ile Türk-Mısır yönetiminin Sudan'daki zulümlerini ve kanlı çatışmalarını bilmesi beklenmektedir (Ahmed vd. 2015a, s. 4). Sudan'ın ilk fetih sürecinden itibaren komutan ve yöneticilerinin Sudanlılara kötü davrandığı, aşırı vergi istediği, zaten yöneticilerin adaletsizliği ve zulmü ile bilindiği, çok kan döküldüğü ve katliam yaşandığı vurgulanmaktadır. Örneğin Sudan'ın 1820-22 dönemindeki ilk işgal süreci anlatılırken Türk-Mısır Yönetiminin aşırı vergi koyması üzerine halkın bundan duyduğu rahatsızlık üzerine isyan ettiği, Sudan seferinin ilk komutanı olan İsmail Paşa'nın Kahire'ye doğru giderken öldürüldüğü ve sonrasında isyan başladığı, İsmail Paşa'nın ölümünden sonra yeni komutan Defterdar Mehmet Bey'in intikam seferine başladığı, intikam seferinde çok kan döküldüğü, halkın katliama maruz kaldığı, birçok bölgede çok ciddi tahribat ve yıkım yaşandığı, Defterdar Mehmet Paşa'dan sonra gelen Osman ve Hurşit Paşa gibi isimlerin de zulüm ve adaletsizlik ile bölgede hüküm sürdüğü

ve Sudanlıların bu adaletsizliği ve zulmü çok şiddetli bir şekilde yaşadıkları ve bunun da Türk-Mısır yönetimine olan nefretlerini artırdığı anlatılmaktadır (s.8-9). *Lise Tarih 2* ders kitabının sonraki sayfalarında da Türk-Mısır yönetimi komutanlarının yaptıkları zulümler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Türk-Mısır yönetim zulmünün işgalin sadece ilk yılları ile sınırlı olmadığı vurgulanır. Özellikle başlangıç döneminde 1824 yılına kadar Sudan'da huzursuzluk ve istikrarsızlığın hakim olduğu ve bu süreçte çokça kan döküldüğü ifade edilir (s.17).

Türk-Mısır Yönetiminin Sudan'daki zulümlerine ve Sudanlıların direniş ve isyanlarına yönelik vurgu *Lise Tarih 2* ders kitabında Türk-Mısır Yönetiminin anlatıldığı ünitenin son bölümünde doğrudan ele alınmaktadır. Bu ünitenin son bölümü "Sudanlıların Türk-Mısır Yönetimine Karşı Direnişi" şeklindedir. Bu bölümde öğrencilerin Sudanlıların Türk-Mısır yönetimine karşı direnişinin aşamalarını bilmesi, bu yönetime karşı direnişlerdeki kahramanlıkları takdir etmesi ve yönetimin bu direniş hareketlerini bastırmada kullandığı şiddetin etkisini analiz etmesi istenmektedir. Bu halk isyanlarına ilaveten kötü muamele, ayrımcılık, aşağılanma, maaşlarının ödenmemesi gibi durumlarla karşılaşan Sudanlı askerlerin 1844, 1864 ve 1865'teki isyanları anlatılmaktadır. Bu isyanların kanlı bir şekilde bastırıldığı ve Türk-Mısır yönetiminin verdiği sözleri tutmayarak çok büyük zulüm uyguladığı vurgulanmaktadır. Bu duruma örnek olarak 1865'de Kasala'daki askerlerin isyanı ve bu isyanın bastırılma süreci verilebilir. *Lise Tarih 2* ders kitabı 1865 isyanını, bastırılmasını ve etkilerini şu şekilde anlatmaktadır: 1865 isyanında askerler Kasala eyaletini 20 gün ele geçirmiş, Sudan kökenli bir üst düzey asker arabulucuk yapması üzerine isyan kansız bir şekilde sona ermiş, Mısır'daki yönetim isyancı askerleri affettiğini ilan etmiş ancak sonrasında Türk-Mısır Yönetimi sözünü tutmayıp bazı isyancıları öldürmüş, bazılarına ise ömür boyu hapis cezası vermiş ve ağır işlerde çalıştırmıştır. Bu isyanın en temel sonucu olarak Hdiv İsmail, ordudaki Sudanlı asker sayısını azaltmış ve onlara ağır silahlar vermemiş, bazı kabilelerden asker almama kararı almıştır (Ahmed vd. 2015a, s. 36-39).

Bu isyanlara ilaveten Mehdi Devriminden önce 1874'de Darfur'da başlayan Harun isyanı ile Kordofan isyanı anlatılmaktadır. Özellikle Harun isyanını bastırmak için Gordon Paşa'nın eskiden olduğu gibi zulüm ve acımasız politikalar takip etmediğini bunun yerine isyanların nedeni anlamaya, daha nazik politikalar ile süreci yönetmeye, vergi yüklerini azaltmaya çalışma gibi politikalar takip ettiği vurgulanmaktadır. *Lise Tarih 2* ders kitabına göre önceki isyanlar ile 1874'teki Darfur'daki Harun isyanı ve sonrasındaki Kordofan isyanı farklı stratejilerle bastırılmaya çalışılsa da isyanları bastırma çabaları başarılı olmamıştır. *Lise Tarih 2* ders kitabı bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Hükümetin sert önlemleri Sudanlıları sakinleştirmemiş, Sudanlılar Türk-Mısır yönetimine teslim olmamış" ve "hatta sömürgeciliği, vergilerin büyüklüğünü, istismarı ve Hristiyan Avrupalıların hükümete kullanılmasını reddederek isyanlarını çoğaltmışlardır" (s. 40). Kitap bu üniteyi şu şekilde bitirmektedir: "Sömürgeciler Sudan direnişini ateşli silahla bastırabilse dahi, Sudan halkı

umutsuz ve çaresiz değildi ve 1881’de Mehdi Devrimi patlak verdiğinde, hepsi desteğe geldi ve ülkeyi özgürleştirene kadar liderlerinin arkasında sadakatle devam ettiler” (s. 40).

Kısacası Türk-Mısır Yönetiminin Sudan’ı işgali süreci ders kitaplarına göre oldukça kanlı, zulüm ve sert politikalarla birlikte gerçekleşmiş, Sudan halkının işgali hiçbir zaman kabul etmediği, Türk-Mısır Yönetiminin işgaline ve zulümlerine yönelik sürekli olarak isyan ettiği vurgulanmaktadır. Ders kitapları Sudanlıların işgallere direnen bir toplum olduğunu güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

Sudan’ın İşgali ve Genişlemesi

“Sudan’da Türk-Mısır Yönetimi” bölümünün girişinde çok kısa olarak Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da İngiliz, Fransız ve Memlukler arasında düzeni nasıl sağladığı ve Mısır’a nasıl vali olarak atandığı anlatılmaktadır. Mehmet Ali Paşa’nın Mısır valisi olmasından sonra padişaha bağlılık yemini ettiği ve kısa sürede tüm Mısır’da kontrolü sağladığı, valiliği babadan oğula geçen bir sistem olarak kurduğu ve Mısır’ın 1952’ye kadar Mehmet Ali Paşa ailesi tarafından yönetildiği anlatılmaktadır (Ahmed vd. 2015a, s. 2-3). Mehmet Ali Paşa yönetimindeki Türk-Mısır yönetimi, 1820-1821 yıllarında Sudan’ı fethetmeye başlamıştır. *Lise Tarih 2* ders kitabında bu fetihlerin amacı şu şekilde anlatılmaktadır:

1. Mehmet Ali Paşa, Mısır’ı Avrupa ülkelerinin emellerine karşı savunmak ve içerideki konumunu güçlendirmek için modern yöntemlerle eğitilmiş yeni silahlarla güçlendirilmiş güçlü bir ordu kurmayı istemekteydi ve bu orduyla yıkılan Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerinde imparatorluk kurma hayallerini gerçekleştirmek istiyordu.
2. Firavun dönemlerinden beri meşhur olan Sudan’ın doğal kaynaklarından, özellikle de altından yararlanmak istiyordu.
3. Bu altın ile hem güçlü bir ordu kurabilecek hem de Mısır’ın tarımsal, askeri ve endüstriyel olarak geliştirmesini sağlayacaktı.
4. Sudan’ın zengin kaynaklarını ele geçirmek, ticaret yollarını ve Kızıldeniz yolunu kontrol altına almak;
5. Mehmet Ali Paşa’nın daha önce Mısır’dan kovduğu Memluklerin Kuzey Sudan’a hâkim olması ve askeri olarak güçlenmesini kendisine bir tehdit olarak görmesi, bundan dolayı da Mısır’ın güney sınırlarını tehlikelerden korumak istemesi;
6. Habeş yönetiminin Mısır’ın gelişimi ve refahı için oldukça önemli olan Nil üzerinde baraj kurmak istemesi ve bunu ciddi bir tehdit olarak algılaması;
7. Sudan’daki Fonç Krallığı’nın kaos içinde olması ve bazı Sudanlıların bu süreçten rahatsız olarak Mehmet Ali ile temasa geçmesidir (s. 3).

Lise Tarih 2 ders kitabında ayrıntılı olarak Mehmet Ali Paşa ve sonraki dönemlerdeki Sudan'a yönelik askeri seferler, bu askeri seferlerdeki savaşlar ve çatışmalar, Türk-Mısır yönetiminin Sudan'da hâkim olmaya başladığı andan itibaren kötü yönetim sergilediği, aşırı vergi istediği, bu süreçte çok sert ve katı davrandığı için sürekli olarak direniş, isyan ve devrimlerin fetih sürecine eşlik ettiği anlatılmaktadır. Ders kitabında Sudan'a gelen komutanlar ve yöneticilerin çok acımasız sert, zalim ve adil olmayan kişiler olduğu vurgulanmaktadır (s. 8-9). Burada dikkat çeken husus, Sudanlıların ilk Sennar seferine çıkan Türk-Mısır ordusuna, İslam sultanına ve Müslümanların halifesine boyun eğmesini sağlamak, ülkeyi savaşız itaat etmeye ve teslim etmeye çağırarak amacıyla sefere üç âlimin eşlik ettiğinin vurgulanmasıdır. Ancak buna rağmen Türk-Mısır ordusunun modern silahlar ve askeri teçhizat ile Sudanlıların kahramanca mücadelesine rağmen hızlı bir şekilde ilerlediği ifade edilmektedir (Ahmed vd. 2015a, s. 6-7).

Lise Tarih 2 ders kitabında Mehmet Ali Paşa ve sonraki Türk-Mısır hâkimlerinin kim oldukları ile Sudan'a yönelik seferler, savaşlar, direnişlere dair ayrıntılı bilgiler verilir. Özellikle Hıdiv İsmail döneminde Samuel Baker, Gordon Paşa, Alman Emin Bey gibi Batılı Hristiyan yönetici ve komutanlar ve yöneticiler kullanılarak, Nil ve Kızıldeniz kıyılarından Ekvator çizgisine kadar olan genişleme süreci anlatılır. Bu bölgelere doğru genişlemede ticaret yollarını güvence altına alma, kaynakları artırma gibi gerekçeler dikkat çekmektedir (Ahmed vd. 2015a, s. 28-30).

Sudan'ın Modernleştirilmesi

Lise Tarih 2 ders kitabında, Mehmet Ali Paşa'nın (1822-1848) yönetiminin ilk yıllarının işgaller, güvenlik sorunları, kargaşa ile geçtiği ifade edilirken, diğer taraftan ise Türk-Mısır yönetiminin Sudan'ı işgalinin olumlu bir etkisi olarak Sudan'ın yönetim, eğitim ve diğer toplumsal alanlardaki modernleşmesinin de bu dönemde başladığı ifade edilmektedir. Mehmet Ali Paşa'nın katı merkezîyetçi modeli ile istikrarın sağlandığı, Hartum'un başkent ilan edildiği ve baştanbaşa yeni modern bir şehir olarak inşa edildiği ifade edilmektedir (Ahmed vd. 2015a, s. 15). *Lise Tarih 2* ders kitabında Sudan'ın bu dönemde yönetim, hukuk, eğitim, ticaret gibi birçok alanda geleneksel yapıdan modern bir yapıya doğru dönüştüğü anlatılmaktadır.

Lise Tarih 2 ders kitabında iktisadi nizam açısından bakıldığında Mehmet Ali Paşa'nın ülke ekonomisini geliştirdiği vurgulanmaktadır. Bu dönemde tarım alanında modern tarım yöntemleri ve araçları getirilmiş, haşerat ile mücadele edilmiş, pamuk, limon, şeker kamışı gibi yeni meyve sebzeler ile diğer tarımsal ürünler Sudan'a getirilmiştir. Ayrıca hayvancılığı geliştirmek ve ıslah etmek için yurtdışından inek ve koyun getirilmiş, modern hayvancılık, madencilik gibi çalışmalar yapılmıştır. Hatta bazı alanlarda Sudanlılar, yetiştirilmek için Mısır'a gönderilmiştir (Ahmed vd. 2015a, s. 13-14). Ticaretin yaygınlaşması

açısından bakıldığında, Beyaz Nil denizciliğe açılmış, yabancılar Sudan'a akın etmiş, ticaretleri genişlemiş ve nüfuzları güçlenmiş ve Batılı tüccarlar Sudan'a gelmiştir.

Lise Tarih 2 ders kitabına göre Sudan'ı modernleştirme çalışmaları Mehmet Ali Paşa'dan sonra da devam etmiştir. Türk-Mısır döneminde eğitim başlığı altında, Sudan'daki eğitimin medreseler ve camiler tarafından yürütülen İslami ilimleri öğrenme ve Kuran ezberleme biçiminde bir eğitim anlayışı temelli eğitim sistemi yerine yeni modern okullar açıldığı anlatılır. Buna ilaveten, Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren modern tarımı öğrenmek için, sonraki dönemlerde sanayi ve el sanatlarını öğrenmek üzere Sudanlıların Mısır'a gönderildiği ifade edilmektedir. Buna ilaveten, sonraki dönemlerde mekanik endüstri-leri, çırçır ve pamuk makinelerinin yönetimi gibi konularda yetiştirilmek için Sudanlıların Mısır'a gönderildiği ifade edilmektedir. Ayrıca, okullara öğretmen, idareye kâtipler, muhasebeci ve telgraf işçileri yetiştirilmek üzere Mısır'da eğitim almaya gönderilmesi anlatılır. Sudan'daki Mısır egemenliği genişledikçe yeni devlet memurları ve vasıflı çalışan ihtiyacı için daha çok modern okulun açıldığı ve öğrencilerin sayısının arttığı ifade edilmektedir (Ahmed vd., 2015a, s. 14-15, s. 21, s. 34).

Lise Tarih 2 ders kitabına göre modernleştirici çalışmaların olumsuz bir etkisi olarak, yabancı konsoloslukların açılması, batılı tüccarların gelmesi, misyonerlerin eğitim faaliyetleri gibi çalışmalar sonrasında ise Hristiyanlığın yayılmaya başladığı ifade edilmektedir (s. 21, 34). Dahası, *Biz ve Modern Dünya* kitabında, Sudan'ın Türk-Mısır yönetimi tarafından fethi ile dolaylı olarak Avrupa'nın egemenliği altına girdiğini belirtmektedir (Ahmed vd. 2008, s. 1.).

Osmanlılar ve Arap Dünyasına Yayılması

Lise Tarih 3 ders kitabının üçüncü ünitesi Osmanlı ve modern Türkiye'ye odaklanmaktadır. Bu bölümün adı "Osmanlı Hilafet Devleti ve Arap Dünyasındaki Sömürge Arzusu" dur. Bu ünite de öğrencilerin Osmanlı Halifeliğinin kuruluşu ve aşamaları, Osmanlı yönetim yapısı ve Osmanlı'nın çöküşüne neden olan iç ve dış faktörlerin ne olduğunu bilmesi istenmektedir. Buna ilaveten, öğrencilerin "Sömürgeci ve Siyonist güçlerin Hilafet devletinin çöküşündeki rolü" ile "Kemal Atatürk'ün halifeliğin çöküşündeki rolünü" ve Türkiye'deki inkılapların amaçlarını ve özelliklerini bilmesi istenmektedir (Ahmed vd. 2015b, s. 113).

Türklerin kökeni ve Osmanlı'nın Kuruluşu

Lise Tarih 3 ders kitabının üçüncü ünitesinin ilk dersinde Osmanlı devletinin kuruluşu anlatılmaktadır. Bunun için ilk olarak Türklerin tarih sahnesinde ilk görüldükleri dönemden başlar. Kitaba göre Türkler ilk olarak tarihte 9. Yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'da ortaya çıkmaya başladığı ifade edilmiştir. Türklerin hayatlarının atlara dayandığı, iyi bir at binicisi oldukları, savaşçı oldukları "muzaffer savaşçılar cesur, sabır ve itaatkar özelliklere sahip" oldukları ifade edilmektedir. Türklerin zorlu yaşam koşullarından dolayı Batıya doğru

göç ettiği, o zaman putperest olan Türklerin göçler sonrasında İslam beldelerine yaklaşımları ile birlikte İslama güçlü bir şekilde bağlandığı ve Sünni mezhebini benimsediği ifade edilmektedir. Müslümanlar ve Bizans arasındaki savaşlar Malazgirt savaşı ile birlikte Küçük Asya'nın Türk yurduna dönüştüğü, Moğol istilasından sonra Türklerin batıya doğru göçleri ile Küçük Asya'nın Türk hakimiyetine girdiği ifade edilmektedir (Ahmed vd. 2015b, s. 117).

Lise Tarih 3 ders kitabı Osmanlıların, Selçuklular gibi Turani bir halk olduğuna, barışı benimseyen Türkmen boylarından olduğuna ve göçler sonrasında Anadolu'nun batısında Ankara yakınlarına yerleştiğine dair bilgiler vermektedir. Süleyman Şah ve Ertuğrul Bey'in Selçuklular ile ilişkisi ve göç yolculuğu da anlatılmaktadır. *Lise Tarih 3* ders kitabı içerisinde Ertuğrul Bey ve oğlu Osman'ın Selçuklu sultanına sadık olduğu, Bizanslılara karşı savaş yürüttüğü, Selçuklu Sultanının Osman'ın adına para basmasına ve hutbelerde kendi adı ile birlikte okunmasına izin verdiği ve ona "Bey" unvanı verdiği ifade edilir. *Lise Tarih 3* ders kitabı Tatarların Küçük Asya'yı istila etmesi ile Selçuklu Devleti'nin çöktüğünü, Selçuklu Devleti altında bulunan beylerin bu süreçte bağımsızlıklarını kazandıklarını, Osman Bey'in de bu süreçte kendi tam bağımsızlığını ilan ettiğini ve kendi saltanatını kurduğunu belirtmektedir. *Lise Tarih 3* ders kitabına göre bu kargaşada, Moğollara karşı mücadele eden gruplar, Sufiler, maceracılar ve bazı âlimlerin, Müslümanlar için son sığınak olan Osmanlılara sığındığını ve Bizans'a karşı yürütülen savaşlarda Osmanlı'ya katıldığını anlatılmaktadır (s. 117). *Lise Tarih 3* ders kitabı merkezi otoritenin olmadığı Anadolu'da yeni bir milletin şansını deneyeceğini, onun da Osmanlı Türkleri olduğunu belirtmektedir. *Lise Tarih 3* ders kitabı Osmanlıların Türklük temelli bir devlet mi, İslam temelli bir devlet mi olduğunu tartışır ve Osmanlıların bir Türk devleti olmaktan çok bir İslam devleti olduğunu belirtir. Kitap Osmanlıların Türk olup olmadığını ya da Türkleri ne kadar temsil ettiğini tartışmakta ve en nihayetinde Osmanlı'nın bir İslam devleti olduğunu, padişah haricinde üst yönetimde Türk olmadığını ifade etmektedir (s. 199-120).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi

Lise Tarih 3 ders kitabında, Osman Bey'den başlayarak Fatih Sultan Mehmet'e kadar yapılan fetihlere, Osmanlı'nın topraklarını genişletmesine, takip ettiği temel politikalara dair bilgiler verilmektedir. Bu ders kitabına göre, Osmanlı'nın genişlemesindeki en önemli anahtarın, Osmanlıların komşuları olan güçlü Türkmen devletleriyle çarpışmaktan kaçınması, Bizans'la mücadeleye girerek topraklarını Batıya doğru genişlemeye çalışması, Hristiyanlara karşı hoşgörülü davranarak onları barış ile kendisine çekmesi ve özellikle Orhan Bey ile birlikte "dünyanın tanık olduğu en önemli teşkilatlardan biri" olan Yeniçeri sisteminin kurulması olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca farklı milletlerden gelen insanları ticaret, finans ve yönetimde kullanması, devşirme sistemi ile farklı milletlerden insanları

yönetim kademelerine dâhil etmesi, Osmanlı'nın savaş için savaş yapmadığı ve ilhak ettiği yerleri bayındır kılmaması da bunlara dâhil edilmiştir (Ahmed vd. 2015b, s. 120-122).

Orhan ve sonrası dönemde Osmanlı'nın Balkanlara doğru genişlemesi ve buradaki genişleme stratejisi anlatılmaktadır. Osmanlı Sultanları cesur, savaşçı ama aynı zamanda barışçıl, İslama gönülden bağlı olarak tanımlanmaktadır. I. Murat döneminde Osmanlı'nın Balkanlara ve Avrupa'ya doğru yayılması sonrası Papa'nın çağrısı ile Müslümanlara yönelik Macar Kralı Sgismund önderliğinde bir Haçlı ordusu oluşturulduğu ve bu ordular ile olan savaşlara yer verilmektedir. Daha sonrasında Sultan Beyazıt dönemine değinilir ve Sultan Beyazıt ve Timur arasında gerçekleşen Ankara Savaşı anlatılmaktadır. Bu bölümde kısaca Timur'un kim olduğundan bahsedilir ve ardından Ankara Savaşına yer verilerek Osmanlı Ordusunun savaşı kaybetmesi ile Sultan Beyazıt'ın esir düşmesi ve Osmanlı'nın yaşadığı ilk çöküş dönemi anlatılmaktadır (s. 126)

Bu süreçte özellikle ilk Osmanlı padişahlarının karakterine yönelik övgü dolu ifadeler vardır. Hemen her padişah cesur, zeki, enerjik, savaşçı ama aynı zamanda barışçıl, İslam'a gönülden bağlı kişiler olarak tanımlanmaktadır. Ders kitabında, Osmanlı'nın başarısındaki en önemli faktörün Balkanlar ve Avrupa'daki ırksal çeşitlilik nedeniyle birbirleriyle rekabet içinde olmaları, ya da Bizans İmparatorluğu'nun çöküş aşamasında olmasına ilaveten Osmanlı'nın, "hanedan, dini inanç, davranış, yaratıcı ve askeri teşkilat bakımından tüm çağdaş halklardan üstün" olması ile açıklamaktadır (s. 127). *Lise Tarih 3* ders kitabı ilk Osmanlı padişahlarına yönelik övgüye Fatih Sultan Mehmet'i anlatan yerde açık bir şekilde görülebilir.

"Muhammed Al-Fatih, Osmanlı ailesinin en ünlü padişahlarından biriydi, cesareti ve yüksek enerjisi ile ünlüydü, verimliliği ve zekası ile ayırt edildi... Aynı zamanda inatçı bir fatih ve geniş görüşlü bir hükümdardı ve birçok Müslüman, Yunan ve İtalyan alimini ülkesine çekmeyi başardı." (s. 128)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap ve Kuzey Afrika'ya Doğru Yayılması

Lise Tarih 3 ders kitabının ayrıntılı olarak yer verdiği konulardan bir diğeri ise Sultan Selim'in doğuya, Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'na doğru düzenlediği seferler ve İmparatorluğun genişleme sürecidir. Şah İsmail ile yapılan Çaldıran Savaşı ve nedenleri, Mercidabık ve Ridaniye Savaşları sonrasında Şam ve Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'na katılması, halifeliğin Memluklerden Osmanlı'ya geçiş süreci anlatılmaktadır. Halifeliğin Osmanlı İmparatorluğu'na geçişi ile birlikte, Osmanlı'nın iki kutsal mescidin koruyucusu haline geldiği, Osmanlı sultanının artık tüm Müslümanların halifesi olduğu ve hutbelerde artık Müslümanların halifesi olarak dua edilmeye başlandığı bilgilerine yer verilmektedir. Halifelik görevinin tamamlayıcısı olarak Sultan Selim Hicaz'ı fethetmiş, sonrasında Yemen,

Maskat, Bahreyn gibi tüm Arap Yarımadası'nı ve Kızıldeniz'e yakın yerleri ele geçirmiştir. *Lise Tarih 3* ders kitabı Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yerleri fethetmesinin en temel nedenini, Müslümanların hamisi vasfıyla Afrika'nın Doğu kıyılarında ve Hindistan'ın batısında güçlü bir tehdit olarak var olan Portekiz'e karşı kutsal toprakları ve Müslümanları korumak olarak tanımlamaktadır. *Lise Tarih 3* ders kitabı Osmanlı İmparatorluğu'nun, Portekiz tehdidine karşı Arap Yarımadası, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Doğu Afrika'daki Müslümanları korumayı başardığını, Habeşistan'da bir Hristiyan cephesi oluşturma girişimlerini engellediğini ifade etmektedir (Ahmed vd. 2015a, s. 132-133).

Lise Tarih 3 ders kitabı Mısır ve Arap Yarımadası'ndan sonra Osmanlı'nın Mağrip, Cezayir, Tunus ve Libya egemenliğini anlatmaktadır. Burada, Osmanlı'nın yeni bir güç olarak ortaya çıkması ve Mağrip'te büyüyen İspanyol tehlikesine karşı, Endülüs'ün yıkılmasından sonra Osmanlı'nın bir kurtarıcı olarak görüldüğü; İspanyollara karşı başarılı bir mücadele sürdüren Barbaros Hayrettin'in Osmanlı'ya katıldığı ve Cezayir'in valisi/sultanı olduğu anlatılmaktadır (s. 136). Bu bölgelerin Osmanlı'ya katılmasından sonra Sultan Selim'in Mısır'ı ve ardından Sevakin ile Masava limanlarını fethettiği; Habeşistan'a kadar ilerlemesine rağmen sonradan Sudan'ı fethetmekten vazgeçtiği anlatılmaktadır. Daha sonra ise Sudan'ın 1821 yılında Osmanlı Padişahı II. Mahmut'un onayı ile padişah adına yapılması şartıyla fethedildiği ve Osmanlı'nın Sudan'da egemenlik hakkına sahip olduğuna dair bir düşüncesinin olduğu ifade edilmektedir (Ahmed vd. 2015b, s. 137).

Lise Tarih 3 ders kitabı Osmanlıların diğer halklar üzerindeki başarılarının nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Yeniçeri Tugaylarından oluşan ordularının verimliliği,
- Osmanlıları yiğitlik ve fedakârlık içinde savaşmaya iten İslam'a olan dinsel coşkuları,
- İlk padişahların yetenek, tecrübe ve yetkinliği,
- Avrupa halklarının dağılması ve aralarındaki dayanışmanın zayıflaması (Ahmed vd. 2015b, s. 138).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü

Lise Tarih 3 ders kitabı Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine ve çöküş dönemine ayrıntılı olarak yer vermektedir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıl sonuna kadar Balkanlar, Anadolu, Mısır, Şam ve Irak'a hâkim olduğu ama bu dönemden sonra bazı iç ve dış nedenler dolayısıyla çöküş döneminin başladığı şu gerekçelerle ifade edilmektedir:

- Osmanlı'nın genişlemesindeki en önemli unsur olarak tanımlanan Yeniçeri sisteminin bozulması,

- İlk Osmanlı padişahları, yetenekli, cesur, idari anlamda oldukça yetkin kişiler iken sonraki padişahların daha zayıf olması, sarayda komploların, rekabet ve çatışmanın başlaması,
- Valilerin askeri gücü kendi çıkarları için kullanması, valiliği bir veraset sistemine döndürmesi ve kendi eyaletlerini ve servetlerini artırmaya çalışmaları,
- Yönetici belirlemedeki yanlış politikalar,
- Vergi toplamadaki yanlış yöntemler ve halk üzerindeki baskının artması,
- Ekonominin bozulması, Avrupa'dan borç alınması ve dahası bu borçları ödeyemeyeceğini ilan ederek hazineyi Avrupalı ülkelere teslim etmesi,
- Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süren savaşlarda mağlup olması ile hem topraklarını Avrupalı güçlere karşı kaybetmesi, hem de savaşlar nedeniyle mali ve insan kaynağı sorunu yaşaması,
- Hâkim olduğu yerlerdeki özellikle Hristiyan halkların isyanı, İslam hilafet devletine karşı Hristiyan ülkelerin kurduğu kutsal ittifak (Ahmed vd. 2015b, s. 140-145).

Lise Tarih 3 ders kitabı Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının Avrupa sömürgeciliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı kısımlarına, özellikle Arap ülkelerine doğru yayılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında İslami reformist örgüt ve hareketler ile milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu ifade etmektedir.

Siyonistlerin ve Batılıların Osmanlı'yı Yıkması ve Hilafeti Kaldırmaları

Lise Tarih 3 ders kitabı Osmanlı'nın yıkılışında ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Siyonistlerin ve Batılıların güçlü bir etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Atatürk'ün beklenen kurtarıcı olarak tanımlanmasını Yahudilerin ve Avrupalıların propagandası olarak tanımlamaktadır.

Siyonizm'in Osmanlı Yönetimine Sızması ve Osmanlı'nın Yıkılışı

Lise Tarih 3 ders kitabına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Siyonizm, hedef ve planlarına ulaşmak için Osmanlı'da dizginleri ele geçirmeye başlamıştır. Burada Mithat Paşa'ya özel bir yer verilmekte, Mithat Paşa "Yahudi Mithat Paşa" olarak tanımlanmakta ve Mithat Paşa'nın Siyonizm'in ve Masonluğun savunucusu olduğu vurgulanmaktadır. Buna ilaveten *Lise Tarih 3* ders kitabı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyonistlerle iş birliği yaparak, Filistin'e Yahudi göçüne asla izin vermeyen Abdülhamid'i tahttan indirdiğini, İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na soktuğunu ve bu savaşa katılarak İmparatorluğun sonunu getirdiğini anlatmaktadır (s. 149-152). Ayrıca ders kitabı,

Birinci Dünya Savaşı'nı hilafetle ilişkilendirerek bu savaşla Batıların amaçlarına ulaşma fırsatını elde ettiğini belirtmektedir.

Müttefiklerin bu savaşta zaferinden sonra, Türkiye'deki İslam hilafet devletini ortadan kaldırma fırsatları oldu. Bu iki aşamada yapıldı: birinci aşamada, halifelik devletini yıkmak için Sevr Antlaşması yapıldı. İkinci aşamada ise Türk subayı Kemal Atatürk, halifelik devletini kaldırması ve modern Türkiye'nin doğuşunu ilan etmesi için desteklendi (Ahmed vd. 2015, s. 153).

Hilafeti Yıkan ve Türkiye'yi Laikleştiren Atatürk

Lise Tarih 3 ders kitabı Atatürk'e karşı oldukça olumsuz bir söylem kullanmaktadır. Kitap Atatürk'ü şu şekilde anlatmaktadır. Atatürk, Batılı bir vizyona sahip, Siyonistlerin uşağı ve Batıların hizmetkârıdır. Atatürk'ün milli bir kahramana dönüşmesi tamamen Siyonistlerin ve Batıların projesidir. Bu proje çerçevesinde Kurtuluş Savaşı sürecinde, Batılı güçlerin Atatürk'e karşı savaşa girmediği, Yunanlıları yalnız bıraktığı, hatta bu savaşta Atatürk'ü destekledikleri anlatılmaktadır. Hatta Avrupalı sömürgeciler, Atatürk'ü yüceltmek için onunla Lozan Anlaşması yapmışlardır. Avrupalı devletler, İslam karşıtı olan Atatürk'e, halifeliği kaldırdığı takdirde Siyonistlerin Türkiye'ye karşı mücadelesini durduracağı güvencesini vermiştir. Bunun üzerine Atatürk Yahudilerin amaç ve planlarına göre hareket ederek halifeliği kaldırmıştır. Atatürk kazandığı "aldatıcı" zaferle milli bir kahramana dönüştürülmüş ve bu vesile ile İslam karşıtı kararların Müslümanlar tarafından kabulü sağlanmıştır (Ahmed vd. 2015, s. 154). Bu bölümde Atatürk'ün İngilizleri ya da Yahudileri memnun etmek için yaptıkları şu şekilde anlatılmaktadır:

1. Türkiye'de hilafetin kaldırılması.
2. Türkiye'nin İslam ve İslam ülkeleriyle tüm bağların kesilmesi.
3. Türkiye'deki tüm İslami unsurların hareketinin dondurulması.
4. İslam'a dayalı Osmanlı anayasasının medeni bir anayasa ile değiştirilmesi.

İlerleyen sayfalarda Atatürk'ün kendisini Batı'ya ve Yahudilere yakınlaştırmak için yaptığı reformlardan bazıları şu şekilde anlatılmaktadır:

1. Müslüman kadınların gayrimüslimlerle evlenmelerine izin verilir.
2. Resmi beyanda Allah adına yemini terk etmek.
3. Türklerin hac yapmasını engellemek.
4. Kadınların başörtüsünün yasaklanması.

Ayrıca şu reformları ve kanunları koyduğunu belirtilir:

1. Şeriat mahkemelerinin kaldırılması ve işlevlerinin hukuk mahkemelerine eklenmesi.
2. Okulların ve dini kurumların kaldırılması.
3. Devletin dininin İslam olduğu metninin yürürlükten kaldırılması.
4. İslami mevzuatın kaldırılması ve yerine İsviçre medeni hukuku ve İtalyan ceza hukuku getirilmesi.
5. Haftalık tatilin Cuma yerine Pazar günü yapılması.
6. Hicri takvimin yürürlükten kaldırılması.
7. İstanbul'un en ünlü iki camisinin (Ayasofya ve Fatih Camii) kapatılması.
8. Çok eşliliğin yasaklanması, kadınlara da erkeklerle aynı şekilde boşanma hakkı tanınması.
9. Türk alfabesindeki Arap harflerinin kaldırılması ve yerine Latin harflerinin getirilmesi.
10. Fes takmanın yasaklanması ve erkekler için avrupa tarzı kıyafetlerin kamusal kıyafet haline getirilmesine yönelik yasa çıkarılması.
11. Din işlerinin devlet işlerinden ayrılması ve 1928'de Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğunu belirten bir yasa çıkarılması.

Lise Tarih 3 ders kitabı Lozan Anlaşması ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve cumhuriyetle birlikte gerçekleşen inkılapları Türkiye'nin İslam dünyasından kopması ve İslam ile her türlü ilişkisini kesmesi bağlamında okumaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, *Lise Tarih 3* ders kitabı, Atatürk'ün Sevr Antlaşması'na benzeyen Lozan Anlaşması ile İngilizleri ve Yahudileri memnun etmek için, Filistin, Suriye, Irak ve Arap Yarımadası'ndan, Mısır ve Sudan'daki nominal egemenliğinden vazgeçtiğini, hilafeti kaldırdığını, İslam ve İslam ülkeleri ile bağlarını kopardığını, Türkiye'deki tüm İslami unsurlara kısıtlamalar getirdiğini ve İslam'a dayalı Osmanlı Anayasasını kaldırıp yerine seküler bir Anayasa koyduğunu anlatmaktadır. *Lise Tarih 3* ders kitabı Cumhuriyet yönetimi ile birlikte Türkiye'yi Batıya ve Yahudilere yaklaştırmak için İslami yaşam tarzının kısıtlandığı, bu anlamda bir sürü reform yapıldığını belirtilmekte ve Atatürk İnkılaplarını sıralamaktadır (Ahmed vd. 2015, s. 155). *Lise Tarih 3* ders kitabına göre bu değişimlerle birlikte artık Türkiye'de durum tam tersine dönmüş, bu süreç Türkiye ile İslami geçmişi ve İslam dünyası arasında zorlu bir kopuşa yol açmış, Atatürk Batıya ve Yahudilere boyun eğerek sınırsız bir "tiran" olarak hareket etmiştir (s. 156).

İhmal Edilen ve Eksik Verilen Bilgiler

Bir ülkenin ders kitabından başka bir ülkenin tarihi, kültürü ya da toplum yapısına dair oldukça sınırlı bir şekilde yer vermesi doğaldır. Açıkçası Sudan ders kitaplarının Osmanlı ve Türkiye'nin kuruluş dönemine önemli ölçüde yer verdiği söylenebilir. Ancak

bazı konuların sunumunda ise Türk, Osmanlı ya da Türkiye'nin yaptıkları, katkıları gibi hususların ihmal edildiği ve eksik bırakıldığı görülmektedir. Sudan-Osmanlı ilişkileri bağlamında en önemli eksik bırakılan husus, Yavuz Sultan Selim döneminden Mehmet Ali Paşa'ya kadar olan döneme ders kitaplarında yer verilmemiş olunmasıdır. Buna ilaveten, Modern Sudan ve Türkiye ilişkilerine de yer verilmemiştir. Ders kitaplarında Mehmet Ali Paşa'nın Türk-Mısır yönetimi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun iki farklı devlet olduğunun söylenmemesine rağmen, Türk-Mısır yönetiminin bağımsız hareket ettiği, bu yönetimin özellikle Sudan'ı işgali döneminde görülmektedir. Ancak, Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkisi, giriştiği rekabet ve savaşlar gibi hususlara değinilmemiştir.

Sudan ders kitaplarında Moğolların ve Haçlıların İslam beldelerine yönelik saldırılarına karşı Türk devletlerinin ve hükümdarlarının verdiği mücadelelere yer verilmemiştir. Örneğin, Moğollara direnen Memluk hükümdarı Seyfettin Kotoz'dan bahsedilirken, Türk devletleri ve hükümdarlarından bahsedilmemiştir.

Üçüncü bir husus, ders kitaplarında İslam beldeleri tanımında sadece Arap-İslam medeniyetinin hâkim olduğu Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Kahire, Kurtuba gibi yerler örnek verilirken Türk-İslam medeniyetinin merkezleri Buhara, Semerkant, Konya ya da İstanbul'a hiç değinilmemiştir.

Son olarak ders kitaplarında İstanbul ifadesi yerine Konstantinopolis ifadesi kullanılmaktadır.

Yanlış Bilgiler

Türk, Osmanlı ve Türkiye ile ilgili bazen yanlış bilgilerin verildiği görülmektedir. Bunun muhtemel en temel nedeni, Türkiye ve Osmanlı üzerine yazarken Türkçe kaynakların kullanılmamasıdır. Zaten ders kitaplarında kullanılan kaynaklar ve atıflara yer verilmemiştir. Dolayısıyla hangi bilginin nereden alındığı görülmemektedir.

Yanlış bilgilere örnek vermek gerekirse, Türklerin tarih sahnesinde ilk görünüşlerinin dokuzuncu yüzyıl civarında olduğu ifade edilmektedir (Ahmed vd. 2015b, s. 115). Bir diğeri ise Atatürk'ün doğum yılı 1880 olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, ders kitaplarında bazı komutanlar anlatılırken resimlerinde Fatih Sultan Mehmed'in gemileri karada yüzdürmesini betimleyen Fausto Zonara'nun tablosu kullanılmıştır. Bu tablo kitapta iki ayrı yerde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Ali Muhammed Taha tarafından Tarık bin Ziyad'ın anlatıldığı "Kitadan Kıtaya" şiirinin olduğu yer (Abbas vd., 2009, s. 27), ikincisi Abbasi dönemi şair komutanlarından Faris el-Hamdani'nin anlatıldığı yerdir (Abbas, vd., 2005, s. 121).

Sonuç ve Öneriler

Ders kitapları bir toplumun genel tutum ve yaklaşımını, daha önemlisi çocukları ve gençleri hangi bilgiler ekseninde yetiştirmek istediğimizi gösteren en temel belgelerden biridir. Ders kitaplarının bu önemi dikkate alındığında, Türkiye ve Sudan ilişkilerinin güçlendiği bu tarihsel dönemde, Sudan ders kitaplarında Türk, Osmanlı ve Türkiye algısının nasıl temsil edildiği oldukça önemli hale gelmektedir. Ders kitaplarındaki Türk, Osmanlı ve Türkiye algısı üzerinden gençlerin ve çocukların Türkiye'ye yönelik daha olumlu bir yaklaşım geliştirmesi mümkün iken, kitapların içeriğindeki olumsuz ifadeler olumsuz tutumlara neden olabilir. Bu çerçeveden bakıldığında Sudan ders kitaplarında özellikle tarih ders kitaplarında, Türk, Osmanlı ve Türkiye'ye önemli ölçüde yer verildiği görülmektedir. Ders kitaplarındaki Türk, Osmanlı ve Türkiye algısının üç temel bağlamda sunulduğu saptanmıştır.

Sudan ders kitapları incelendiğinde Türk imgesi, Türk-Mısır yönetimi ile birlikte ele alınırken oldukça olumsuz bir bağlamda sunulmaktadır. Türk-Mısır yönetiminin Sudan'ı işgal ve istilası ile bu süreçte yaptığı zulümler sıklıkla vurgulanmaktadır. Türk-Mısır yönetimi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilmemektedir. Kitaplarda ısrarla Mehmet Ali Paşa ve sonrasında gelen hidivlerin hâkimiyeti, Türk-Mısır yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak burada Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile girdiği mücadele, savaşlar ve anlaşmalara dair bilgi verilmemektedir.

Genel olarak Türklerin Müslüman olması, Osmanlı'nın kuruluşu ve yükseliş dönemi olumlu bir dil ile anlatılmaktadır. Osmanlı cesur, barışı önemseyen ama gerektiğinde de savaşan, gittiği yerleri bayındır kılan bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı padişahları ve yönetimi için pozitif bir anlatı olduğu görülmektedir. Kitapların Yavuz Sultan Selim'in Şam, Mısır, Arap Yarımadası'nın tamamında ve Kuzey Afrika'da egemenlik kurmasını olumlu bir dil ile sunduğu görülmektedir. Artık Osmanlı'nın hilafeti aldığı ve Müslümanların hamisi olduğu, bu anlamda Kızıldeniz ve Arap Yarımadası çevresindeki Portekiz tehdidine karşı Müslümanları koruyan ve kollayan güç olduğu ifade edilmektedir. Hatta Akdeniz'de Barbaros'un gönüllü olarak Osmanlı İmparatorluğu'na katıldığı ve Osmanlı'nın bölgede Hristiyan tehdidine karşı Müslümanların koruyucusu haline geldiği vurgulanmaktadır.

Ancak Osmanlı'nın yıkılış dönemine ve Türkiye'nin Atatürk ile yeni bir devlet olarak kuruluşuna dair oldukça olumsuz ve zaman zaman tarihi gerçeklerle uyuşmayan ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Abdülhamit'in Siyonistlere karşı durmasına rağmen, Mithat Paşa -Yahudi Mithat Paşa olarak tanımlanır - ve İttihat ve Terakki'nin Siyonistler ve Masonlarla iyi ilişkiler içinde olduğu ifade edilir. Zaten Atatürk'ün İslam düşmanı, Batıcı ve Batılıların politikalarını benimseyen ve uygulayan suni bir kahraman olduğu; Batılılar tarafından kahraman ilan edildiği vurgulanır. Bunun en temel nedeni de hilafetin kaldırılması ve Atatürk'ün Türkiye'yi Arap ve İslam dünyasından koparmasıdır.

Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular ve analizleri neticesinde Sudan ders kitaplarındaki Türk, Türkiye ve Osmanlı hakkındaki kısımlara yönelik öneriler şu şekildedir:

1. Genel olarak tarih ders kitaplarında çok ayrıntılı bir anlatım vardır. Bu anlatım sadece savaşlar ve isyanlar gibi boyutlara odaklanmaktadır. Kültürel, sosyal vb. gelişmelere ise çok daha sınırlı bir şekilde yer verilmektedir. Bu durumun öğrencilerin bütüncül bir tarih anlatısı kurmasını güçleştirmektedir. Bundan dolayı kitapların çok ayrıntılı tarihsel olaylara, ağırlıklı olarak savaş, isyan ve çatışmalara değil sosyal, kültürel vb. gelişmelere odaklanması daha yararlı olacaktır.
2. Ders kitaplarında Yavuz Sultan Selim dönemi ile Mehmet Ali Paşa dönemi arasındaki Sudan'daki Osmanlı-Sudan ilişkilerine hiç yer verilmemektedir. Bu tarihsel dönemlere yer verilmesi tarihsel sürekliliğin kurulması için önem arz etmektedir.
3. Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerine hemen hiç yer verilmemektedir. Mısır Yönetiminin Osmanlı Devleti ile giriştiği savaşlar, bu savaşları Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun kazanması sonrası Rusya ve Avrupa ülkelerinin sürece dahil olması konularına yer verilmelidir. Bu bilgiler Mehmet Ali Paşa ve Osmanlı Devleti arasındaki mesafeyi gösterecek, Mehmet Ali Paşa ve sonrasında gelen Hıdivlerin aldıkları kararları İstanbul'dan değil doğrudan Mısır'dan aldıklarını görmelerini sağlayacaktır.
4. Sudan'ı işgal eden yönetim olan Türk-Mısır Yönetimi ile Osmanlı Devleti arasında nasıl bir siyasi, idari ve hukuki ilişkinin olduğu ders kitaplarında oldukça muğlak bırakılmıştır. Osmanlı Devleti ve Türk-Mısır Yönetimi arasındaki siyasi, idari ve hukuki ilişkiler açık olarak tanımlanmalıdır.
5. Sudan ders kitaplarında Türklerin tarihine ait bazı eksik ve yanlış bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler düzeltilmelidir.
6. Sudan ders kitaplarında İslam toplumlarının Moğol ve Haçlılar ile mücadelesi anlatılırken Türk devletlerinin ve hükümdarların/komutanların Moğol ve Haçlı devletleri ile giriştikleri mücadelelere yer verilmemektedir. Ders kitaplarında Moğol istilası ve Haçlı saldırıları anlatılırken Türk devletleri ve hükümdarların/komutanların bu saldırılara karşı mücadelelerine yer verilmelidir.
7. Sudan ders kitaplarında İslam beldeleri tanımında sadece Arap-İslam medeniyetinin hâkim olduğu Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Kahire, Kurtuba gibi yerler örnek verilirken Türk-İslam medeniyetinin merkezleri Buhara, Semerkant, Konya ya da İstanbul'a hiç değinilmemiştir. İslam medeniyetinden bahsedilirken ya da İslam medeniyetine katkılardan bahsedilirken Türk-İslam medeniyet merkezlerinden de bahsedilmelidir.
8. Farklı dillerde ve toplumlarda 'İstanbul'un geçmişi ya da bugünü anlatılırken İstanbul kullanılırken Sudan ders kitaplarında Konstantinopolis kullanılmıştır. Konstantinopolis ifadesi genellikle Türkiye toplumunu rahatsız eden bir ifadedir. Bu ifadeyi sadece

İstanbul'da hak iddia eden Yunanlılar kullanmaktadır. Bundan dolayı ders kitaplarında İstanbul ifadesi kullanılmasına özen gösterilmelidir.

9. Sudan ders kitaplarında Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyetin kuruluşunda tek yönlü bir anlatım takip edilmiştir. Bu süreci anlatırken daha nesnel bir dilin kullanımına özen gösterilmeli ve Türkiye üzerine yapılan çalışmalara referansla hazırlanmalıdır.
10. Türkiye ve Sudan arasındaki ilişkileri pekiştirmek için güncel ilişkilere yer verilmelidir. Bundan dolayı ders kitaplarında Türkiye ve Sudan arasındaki ticari, ekonomik, siyasi vb. güncel ilişkilere değinilmelidir.

| KAYNAKÇA

Sudan Ders Kitaplarında Türk, Türkiye ve Osmanlı İmgesi

Kaynakça

- Alibašić, A. (2007). Images of the Ottomans in history textbooks in Bosnia and Herzegovina. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 17, 103-37.
- Apple, M. W. (1993). What Post-modernists forget: Cultural capital and official knowledge. *Curriculum Studies*, 1(3), 301-316.
- Apple, M. W. (2006). *Eğitim ve iktidar*. Kalkedeon.
- Apple, M.W. (2003). *The state and the politics of knowledge*. Routledge.
- Ataöv, T. (1977). *Afrika ulusal kurtuluş mücadeleleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). Türkiye-Sudan siyasi ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-sudan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2013). *Osmanlı İdaresinde Sudan* (Yayın No: 124). Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Bilmez, B. (2017). Arnavutluk tarih ders kitaplarında Osmanlı/Türk imgesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 49, 343-382.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Clarke, V., & Braun, V. (2013). Teaching thematic analysis: Overcoming challenges and developing strategies for effective learning. *The Psychologist*, 26 (2), 120-123.
- Çelik, M. (2019). Lübnan'daki tarih eğitiminde Osmanlı algısı. VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 565-573.
- Erözden, O. (2014). Hırvatistan tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk imajı. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (50), 39-54.
- Essien, K., & Falola, T. (2008). *Culture and customs of Sudan*. ABC-CLIO.
- Felezeu, C. (2003). The reflection of the Ottoman Empire history in the Romanian school history curriculum and textbooks. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai-Psychologia-Paedagogia*, 48 (1), 141-147.
- Işık, H. (2016). The views of Arab students regarding Turks, the Ottoman Empire, and the Republic of Turkey: A Case of Jordan. *Educational Research and Reviews*, 11 (7), 377-389.
- Kaya, K. (2020). Portrayal of Ottoman Empire in Iranian high school history textbooks. *International Journal of Progressive Education*, 16 (2), 1-16.
- Kılıç, H. (2021). Türkiye'deki ortaöğretim tarih ders kitaplarında Afrika". *Cappadocia Journal of Area Studies*, 3 (1), 63-88.
- Kutluoğlu, M. H. (2022). Kavalalı Mehmed Ali Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islaman-siklopedisi.org.tr/kavalali-mehmed-ali-pasa>.

- Nezirli, Z. (2020). Sovyet dönemi ile Sovyet sonrası dönemin Azerbaycan tarih ders kitaplarında Türk ve Osmanlı Algısı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 185-194.
- Nour, T. M. (2020). *Osmanlı Sudan'ı: Sevakin'de Türk-İngiliz rekabeti*. İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Orakçı, S. (2020). Sudan'da etnik ve dini aidiyetlerin yükselişi ve ulusal bütünleşme sorunu. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Orakçı, S. (2021, 6 Haziran). Türkiye-Sudan ilişkilerinde yeni dönem. İNSAMER. https://insamer.com/tr/turkiye-sudan-iliskilerinde-yeni-donem_4055.html.
- Orakçı, S., Shinn, D. H., ve Mosley, J. (2012). Turkey and the Horn of Africa: Emerging interests and relations. *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Africa/280612summary.pdf>
- Orhonlu, C. (1965). Osmanlıların Habeşistan siyaseti 1554-1560. *Tarih Dergisi*, 15(20), 39-54.
- Orhonlu, C. (1996). *Habeş Eyaleti*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Selçuk, U. (2014). *Makedonya'da 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe tarih ders kitaplarında Osmanlı-Türk algısı*. *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (19), 797-826.
- Seri-Hersch, I. (2014). Sudan and the British Empire in the era of colonial dismantlement (1946-1956): History teaching in comparative perspective. in Ali Souad T. et al. (eds.), *The Road to the two Sudans* (pp. 177-219). Cambridge Scholars Publishing.
- Hükümetimiz ile Sudan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Teknik İş birliği Anlaşmasının Onaylanmasına Dair Karar (1990, 24 Şubat). *T.C. Resmî Gazete*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20443.pdf>
- Terry, G., ve Hayfield, N. (2020). Reflexive thematic analysis. In M.R.M. Ward and S. Delamont (Eds.) *Handbook of qualitative research in education* (pp. 430-441). Edward Elgar Publishing.
- Yılmaz, T. O. (2018). Türklerin Sudan'daki hâkimiyet ve idaresi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118(233), 147-180.
- Zengin, İ. (2013). Geçmişten günümüze Türkiye-Sudan ilişkileri. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi.
- Abdulrahman, A. A. (2014). *Bölgesel değişkenler ve Sudan-Türkiye ilişkilerinin gelişimindeki rolü: 2002-2014*. Hartum: Uluslararası Afrika Üniversitesi.
- Ali, F. A. (2013). Sudan'ın modern ve çağdaş tarihindeki bilimsel araştırma başarıları ve başarısızlıkları 1821-1969. *Hartum üniversitesi*, 2-5.
- Al-Taher, A. M. (2015). Afrika'da Türk Mimari Maddi Kültürü: Sudan'daki Eserler. A. M. -Taher içinde, *Kültürel ve Dilsel İlişkiler* (s. 141). Hartum: Uluslararası Afrika Üniversitesi.
- Berridge, W. (2018). Colonial education and the shaping of Islamism in Sudan, 1946-1956. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 6.
- SMT Studies Center, S. S. (2018). *Sudan-Türkiye ilişkilerindeki gelişmelerin jeostratejik boyutları*. Riyadh: SMT Studies Center.
- Dirar, D. S. (2008). *Modern Sudan tarihi*. Beyrut: Life Library House.

- Eldeen, M. K. (2019). *Ak Parti Dönemi Türkiye-Afrika ilişkileri Sudan örneği (2002-2015)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Elnoor, A. M. (2001). *Sudanese Educational Issues An Ideological Perspective*. New Delhi: Board of Islamic Publication.
- Elnoor, A. R. (2013). *Sudan'da Eğitim Meseleleri*. Hartum: Sudan University of Science and Technology.
- Fawzy, I. (1901). *Sudan Gordon ve Ketchner'ın Elinde*. Kahire: Almuyid Dergisi.
- Hamza, A. S. (2014). *Bölgesel ve uluslararası değişikliklerin Sudan-Türkiye ilişkilerine etkisi 2002-2013*. Omdurman: Omdurman İslam Üniversitesi.
- Hasan, Y. F. (2004). *Sudan-Türkiye ilişkilerinin özellikleri*. Hartum: Hartum Üniversitesi Yayınevi.
- Mohammad, D. S. (2005). *Sudan'da Eğitimin Gelişimi 1956'dan 1970'e kadar olan dönem*. Khartoum: Hartum Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü.
- Sandell, L. (1982). *Sudan'da Modern Eğitim Tarihine Giriş*. Londra: İthaka London publishing house.
- Seri-Hersch, I. (2017). Cross-Cultural Cooperation and Educational Work in Colonial Sudan 1934-1956. *Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme*, 10-15.
- Shuqayr, N. (1992). *Sudan tarihi*. Beyrut: Dar Al-Geel.
- Suçin, H. M. (2009). Türkiye-Sudan ilişkilerinde kültürel ve bilimsel boyut. *Uluslararası Afrika Araştırmaları Merkezi*, 3.

İncelenen Ders Kitapları Listesi

- Kitap اللغة العربية 2014 الصف الاول مرحلة الاساس
- Kitap اللغة العربية 2015 الصف الثاني مرحلة الاساس
- Kitap اللغة العربية 2020 الصف الثالث مرحلة الاساس
- الصف الثالث مرحلة الاساس 2016 الجغرافيا كتاب
- Kitap اللغة العربية 2021 الصف الخامس مرحلة الاساس
- Kitap الينبوع 2005 الصف السادس
- Kitap الموارد 2005 الصف السادس
- Kitap قواعد النحو 2006 الصف السابع
- Kitap الفقه والعقيدة 2006 الصف السابع
- Kitap العلم في حياتنا 2008 الصف السابع
- Kitap النبراس في اللغة العربية 2006 الصف السابع
- Kitap العلم في حياتنا 2008 الصف الثامن
- Kitap قواعد النحو 2006 الصف الثامن
- Kitap نحن والعالم المعاصر 2007 الصف الثامن
- Kitap القيس في اللغة العربية 2005 الصف الثامن

- كتاب الغذاء والصحة 2008 الصف الثامن
- كتاب البلاغة والتعبير 2000 الصف الأول ثانوي
- كتاب قواعد اللغة العربية 2009 الصف الأول ثانوي
- كتاب التربية الإسلامية الخاصة 2009 الصف الأول ثانوي
- كتاب الدراسات الإسلامية 2009 الصف الأول ثانوي
- كتاب الجغرافيا والدراسات البيئية 2012 الصف الأول ثانوي
- كتاب العلوم العسكرية 2008 الصف الأول ثانوي
- كتاب العلوم الأسرية 2010 الصف الأول ثانوي
- كتاب العلوم الأسرية 2010 الصف الثاني ثانوي
- كتاب العلوم التجارية 2008 الصف الثاني ثانوي
- كتاب العلوم العسكرية 2008 الصف الثاني ثانوي
- كتاب التاريخ 2015 الصف الثاني ثانوي
- كتاب الجغرافيا 2012 الصف الثاني ثانوي
- كتاب الإنتاج الزراعي والحيواني 2008 الصف الثاني ثانوي
- كتاب البلاغة والتعبير (.) الصف الثاني ثانوي
- كتاب الدراسات الإسلامية (.) الصف الثاني ثانوي
- كتاب المطالعة والأدب (.) الصف الثاني ثانوي
- كتاب قواعد اللغة العربية (.) الصف الثاني ثانوي
- كتاب الفنون والتصميم (.) الصف الثاني ثانوي
- كتاب التاريخ 2009 الصف الثالث ثانوي
- كتاب الجغرافيا والدراسات البيئية 2009 الصف الثالث ثانوي
- كتاب المطالعة والأدب (.) الصف الثالث ثانوي
- كتاب العلوم العسكرية 2008 الصف الثالث ثانوي
- كتاب العلوم الأسرية 2009 الصف الثالث ثانوي
- كتاب الإنتاج الزراعي والحيواني 2009 الصف الثالث ثانوي
- كتاب الدراسات الإسلامية 2009 الصف الثالث ثانوي

afrika
VAKFI
AFRICA FOUNDATION

afrikavakfi
.org